

socialism/postsocialism: a review of conceptual framework and comparative ethnography

Vipas Prachyaporn

PhD student, Department of Anthropology, Harvard University

วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา 34(2): กรกฎาคม - ธันวาคม 2558

บทความ

สังคมนิยม/หลังสังคมนิยม: บททบทวนมโนทัศน์ ผ่านมุมมองชาติพันธุ์วรรณนาเชิงเปรียบเทียบ

วิภาส ปรัชญาภรณ์

นักศึกษาระดับปริญญาเอก

ภาควิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด

บทความนี้เป็นการทบทวนกรอบมโนทัศน์เชิงวิเคราะห์และงานชาติพันธุ์วรรณนาที่ศึกษาประเทศสังคมนิยมและหลังสังคมนิยม โดยแบ่งออกเป็นสามส่วนหลักๆ ส่วนแรกเป็นการทบทวนข้อเสนอนในเชิงมโนทัศน์ว่าด้วย “ทฤษฎี” ในการวิเคราะห์ทำความเข้าใจโลกที่ซับซ้อนและผลสืบเนื่องของระบอบสังคมนิยม ส่วนที่สองอภิปรายเปรียบเทียบวิถีของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประเทศ(หลัง)สังคมนิยมในเอเชีย กับอดีตรัฐสังคมนิยมในสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออก ส่วนที่สาม เป็นการอภิปรายประเด็นว่าด้วยความเป็นบุคคลจากงานชาติพันธุ์วรรณนาว่าด้วยปฏิบัติการเชิงวาทกรรม “ซูจื่อ” หรือ *คุณภาพของคน* ในสังคมนิยม(หลัง)สังคมนิยม ซึ่งในขณะเดียวกันเป็นการนำเสนอมุมมองเชิงเปรียบเทียบกับงานชาติพันธุ์วรรณนาว่าด้วยเสรีนิยมใหม่ สุดท้ายผู้เขียนเสนอว่า การทบทวนกรอบมโนทัศน์และงานชาติพันธุ์วรรณนาว่าด้วยสังคมนิยมและหลังสังคมนิยม จะเป็นประโยชน์ต่อแวดวงสังคมศาสตร์ไทยในการศึกษาประเทศเพื่อนบ้านที่สังคมนิยมยังดำรงฐานะอุดมการณ์แห่งรัฐ ทั้งในแง่ของการพัฒนาโจทย์การวิจัยและกรอบมโนทัศน์เชิงวิเคราะห์ เพื่อทำความเข้าใจความซับซ้อนของกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระดับท้องถิ่นและภูมิภาค

คำสำคัญ: สังคมนิยม, หลังสังคมนิยม, ซูจื่อ, ชาติพันธุ์วรรณนาเชิงเปรียบเทียบ

บทคัดย่อ

ABSTRACT

This article presents a review discussion on analytical concepts and ethnographic studies of socialism and postsocialism. Firstly, it discusses main arguments on the “theory” of socialism and its implication on socialist transformation and consequences. Secondly, it summarizes key issues from comparative ethnography of socio-economic changes in the former Soviet Union and Eastern European socialist states and (post)socialist countries in Asia. Thirdly, it draws from anthropological approaches to “suzhi” as discursive practices of “quality” in (post)socialist China and discusses how this offers an insight to the idea of personhood in contemporary societies. It also suggests that this at the same time offers a compelling perspective to the understanding of neoliberalism. Finally, the author proposes that, particularly for those with focuses on Thailand’s neighbours where socialism persists as official state ideology, comparative ethnography of socialism and postsocialism can contribute to the development of research questions and analytical concepts which recognizes the complexities and contingencies of both local and regional transformation.

keywords: socialism, postsocialism, *suzhi*, comparative ethnography

บทนำ

การล่มสลายของสหภาพโซเวียตและระบบสังคมนิยมในยุโรปกลางและยุโรปตะวันออก ในปี 1989 นอกจากจะเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงภูมิศาสตร์การเมืองระดับโลก ที่เป็นเสมือน บทสรุปของความขัดแย้งเชิงอุดมการณ์ระหว่างรัฐสมัยใหม่ในคริสต์ศตวรรษ 20 แล้ว ยังได้ พลิกเปลี่ยนภูมิทัศน์และชีวิตทางสังคม-เศรษฐกิจของประชากรในรัฐที่สังคมนิยมเป็นส่วนหนึ่งของ ระดับชีวิตประจำวันมาอย่างยาวนาน ซึ่งสำหรับพวกเขาเหล่านั้น การล่มสลายอาจเป็น สิ่งที่ “จินตนาการไม่ได้” สำหรับรัฐที่ดูเหมือนจะดำรงอยู่อย่างเป็นนิรันดร์ (Yurchak 2005) และในขณะเดียวกันก็นำมาสู่ความคาดหวังของโลกเสรีนิยมที่เชื่อว่าจะสามารถจัดการ เปลี่ยนแปลงสังคมเหล่านี้ให้กลับคืนสู่ภาวะ “ปกติ” ตามอุดมคติของกลไกเศรษฐกิจแบบ เสรีนิยมและอุดมการณ์ของสังคมการเมืองแบบประชาธิปไตย ความคาดหวังดังกล่าวตั้งอยู่ บนสมมติฐานและมายาคติของโลกเสรีนิยมตะวันตก ที่สร้างคำอธิบายรวมถึงพยายาม กำหนดยุทธศาสตร์เชิงนโยบายต่างๆ ในการจัดการกับอดีต รัฐหลังสังคมนิยมโดยเชื่อ ในความเปลี่ยนแปลงแบบเป็นเส้นตรง หรือที่แคทเธอริน เวิร์เดอรี (Katherine Verdery) เรียกว่าเป็นองค์ความรู้แบบ “การเปลี่ยนผ่านวิทยา” (transitology) (Verdery 1996)

ในบทนำของหนังสือรวมบทความเชิงชาติพันธุ์วรรณาว่าด้วยการเปลี่ยนแปลง ในโลก “หลังสังคมนิยม” (postsocialism) (Burawoy and Verdery (eds.) 1999) ไมเคิล บูราวอย (Michael Burawoy) และเวิร์เดอรีได้กล่าวถึงความพยายามของ กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund: IMF) ในการกำหนด แผนแม่บทเพื่อปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจและจัดการกับสถานะที่สับสนอลหม่าน หลังการล่มสลายของระบบเศรษฐกิจการเมืองซึ่งเป็นเงื่อนไขในการดำรงชีวิตของผู้คน หลายร้อยล้านคนมาเป็นระยะมากกว่าครึ่งศตวรรษ โดยเจฟฟรีย์ แซ็คส์ (Jeffrey Sachs) ศาสตราจารย์ด้านเศรษฐศาสตร์และที่ปรึกษาของ IMF ได้เสนอให้ใช้วิธีการ “ทำให้ช็อค” (shock therapy) โดยนำระบบเศรษฐกิจแบบตลาดมาใช้อย่างฉับพลันทันที และยกเลิก กลไกต่างๆ ของรัฐสังคมนิยมที่เคยมีบทบาทในการกำหนดนโยบายและกิจกรรมทาง เศรษฐกิจ รวมทั้งให้แปรรูปกิจการต่างๆ ของรัฐเป็นของเอกชน และปล่อยให้ เป็นหน้าที่ของ กลไกตลาดตามสมมติฐานแบบทฤษฎีเศรษฐศาสตร์เสรีนิยมที่เชื่อว่า กลไกตลาดจะนำมา

ซึ่งความเป็นธรรมในทางสังคมและความสมเหตุสมผลในทางเศรษฐกิจ ทั้งในด้านวิธีการผลิต การจัดสรรและกระจายทรัพยากร การบริโภค ปฏิสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยน ระบบการเงินการธนาคาร อันจะเป็นพลังขับเคลื่อนสังคมและปลดปล่อยทางการเมืองจากระบบเผด็จการเบ็ดเสร็จไปสู่เสรีภาพของพลเมืองในรัฐเสรีประชาธิปไตย

อย่างไรก็ตาม วิธีการดังกล่าวกลับนำมาสู่ภาวะชะงักงันใน ระบบการผลิตสินค้าอุปโภคบริโภค จนเกิดการขาดแคลนอาหารและความตกต่ำทางเศรษฐกิจอย่างมิหวัหวัที่สำคัญไปกว่านั้น ในทางการเมือง แม้ว่าฝ่ายเสรีนิยมประชาธิปไตยจะมีชัยชนะในการเลือกตั้งครั้งใหญ่หลังการเปลี่ยนแปลงในอดีตสหภาพโซเวียตและหลายๆ ประเทศในยุโรปตะวันออก แต่หลังจากผ่านความไม่แน่นอนในช่วงเปลี่ยนผ่าน พรรคการเมืองที่มีแนวคิดแบบสังคมนิยมก็เริ่มกลับมาชนะการเลือกตั้งในประเทศเหล่านี้ กระนั้นก็ดี ดูเหมือนองค์กรและบุคลากรที่กำหนดนโยบายจากโลกเสรีนิยมตะวันตก จะไม่ได้มองว่าความถดถอยทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงนั้นเป็นข้อผิดพลาดเชิงทฤษฎีหรือจากการประยุกต์ใช้แนวทางเศรษฐศาสตร์เสรีนิยมในการปฏิรูปแต่อย่างใด แต่กลับพิจารณาว่าเป็นปัญหาอันเกิดจาก “ความล่าช้า” ในการเข้าไปจัดการหลังรัฐสังคมนิยมล่มสลายมากกว่า ดังที่แช็คส์ยังคงเชื่อว่าหากมีการดำเนินนโยบายอย่างทันท่วงทีกว่าที่เป็นอยู่ สภาพการณ์ถดถอยทางเศรษฐกิจและความระส่ำระสายทางการเมืองก็จะไม่เกิดขึ้น (Burawoy and Verdery (eds.) 1999, 5)

นับจากทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา งานศึกษาเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในช่วงเปลี่ยนผ่านและภายหลังจากอดีตสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ได้นำเสนอภาพความซับซ้อนของความเปลี่ยนแปลงของท้องถิ่นในระดับชีวิตประจำวันและเปิดประเด็นอภิปรายที่น่าสนใจต่อมโนทัศน์หลักๆ ในทางมานุษยวิทยาอย่างสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน บทความนี้เป็นความพยายามทบทวนงานมานุษยวิทยาสังคมนิยมและหลังสังคมนิยม โดยมุ่งพิจารณาโนทัศน์สำคัญที่ใช้ในการวิเคราะห์และประเด็นอภิปรายที่มาจากปริณทลความรู้เชิงชาติพันธุ์วรรณาดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่าองค์ความรู้ทางมานุษยวิทยาและงานชาติพันธุ์วรรณาในโลกหลังสังคมนิยมในสหภาพโซเวียต ยุโรปกลาง และยุโรปตะวันออก ได้รับการตีพิมพ์ออกมาอย่างต่อเนื่องและหลากหลายทั้งในแง่ของพื้นที่หรือประเทศที่ศึกษารวมถึงประเด็นในการวิจัย (Verdery 1991a, 1996;

Berdahl 1999; Humphrey 2002; Dunn 2004; Yurchak 2005; Fehérváry 2009; Berdahl and Bunzl 2010; Collier 2011; Creed 2011; Zigon 2011) ตลอดจนบทความในหนังสือรวมบทความว่าด้วยโลกหลังสังคมนิยม (Hann 1993, 2002; Burawoy and Verdery (eds.) 1999; Berdahl, Bunzl, and Lampland 2000; Mandel and Humphrey 2002; Kürti and Skalník 2009; West and Raman 2009; Todorova and Gille 2010; Makovicky 2014, Červinková, Buchowski, and Uherek 2015) ในขณะเดียวกัน การทบทวนองค์ความรู้และประเด็นถกเถียงสำคัญ ก็เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง และหลากหลาย (ดู Hann 1994, 2002, 2015; Wolfe 2000; Buchowski 2004, 2012; Buyandelgeriyin 2008; Rogers and Verdery 2013)

สำหรับผู้เขียน จุดมุ่งหมายสำคัญของการทบทวนมโนทัศน์ในการวิเคราะห์และประเด็นอภิปรายสำคัญในบทความชิ้นนี้ คือการนำเสนอมุมมองการวิเคราะห์ในเชิงเปรียบเทียบ ที่อาจจะมิใช่การไม่มากนักน้อยต่อแนวโน้มในแวดวงวิชาการไทยที่หันมาให้ความสนใจศึกษาวิจัยกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-เศรษฐกิจในประเทศเพื่อนบ้านร่วมภูมิภาค ซึ่งสังคมนิยมยังคงสถานะเป็นระบอบการปกครองอย่างเป็นทางการในบางประเทศ แต่ขณะเดียวกัน การปฏิรูปทางเศรษฐกิจโดยการนำระบบเศรษฐกิจแบบตลาดมาใช้ก็นำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงในระดับชีวิตประจำวันของผู้คนอย่างสำคัญ การทบทวนงานศึกษาทางมานุษยวิทยาของประเทศหลังสังคมนิยมในสหภาพโซเวียต ยุโรปกลาง และยุโรปตะวันออก นอกจากจะเป็นการเปิดพรมแดนองค์ความรู้ในแวดวงสังคมศาสตร์ไทยที่มีอยู่ค่อนข้างจำกัดต่องานมานุษยวิทยาที่ศึกษาประเทศสังคมนิยมและหลังสังคมนิยมแล้ว การทบทวนดังกล่าวอาจมีส่วนช่วยในการก้าวข้ามข้อวิจารณ์ของความ “เฉพาะ” ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา (O'Connor 1995 อ้างใน Steedly 1999, 433) ในการแสวงหามุมมองเชิงวิเคราะห์รวมถึงข้อมูลทางชาติพันธุ์วรรณาในเชิงเปรียบเทียบ

ผู้เขียนแบ่งเนื้อหาส่วนที่เป็นการทบทวนมโนทัศน์ แนววิเคราะห์ และประเด็นอภิปรายจากชาติพันธุ์วรรณาว่าด้วยสังคมนิยมและหลังสังคมนิยมออกเป็น 3 ส่วนหลักๆ ดังนี้ ส่วนแรก เป็นการทบทวนตัวแบบเชิงวิเคราะห์ (analytical model) หรือ “ทฤษฎี” ว่าด้วย “ระบอบสังคมนิยมที่ดำรงอยู่จริง” (actually existing socialism) ของแคทเธอริน

เวอร์เดอรี (Verdery 1991b, 1996) ในฐานะตัวแทนของความพยายามแรกๆ ที่จะพัฒนาประเด็นวิเคราะห์ไปสู่ทฤษฎี เพื่อสร้างกรอบในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ในโลกสังคมนิยมและหลังสังคมนิยมในภาพรวม *ส่วนที่สอง* เป็นการสำรวจแนววิเคราะห์และประเด็นถกเถียงที่ตั้งคำถามกับการพยายามสร้าง “ทฤษฎี” หรือคำอธิบายในภาพรวมโดยชี้ให้เห็นนัยสำคัญของ “ความหลากหลายของสังคมนิยม” (plurality of socialism) ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณา และข้อเสนอในเชิงมโนทัศน์ในการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในรัฐหลังสังคมนิยมที่ย้อนแย้งกับกรอบความคิดแบบการเปลี่ยนผ่านวิทยา นอกจากนี้ผู้เขียนจะสังเคราะห์ประเด็นวิธีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในรัฐ(หลัง)สังคมนิยมในเอเชีย ทั้งสาธารณรัฐประชาชนจีน สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ที่แตกต่างจากที่เกิดในอดีตสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออก

ส่วนที่สาม ผู้เขียนจะอภิปรายประเด็นถกเถียงที่สำคัญที่เกิดขึ้นในแวดวงมานุษยวิทยาจีนศึกษา ที่นอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงมิติของกระบวนการเปลี่ยนแปลงในระดับสำนึกความเป็นอัตบุคคล (subjectivity) และความเป็นบุคคล (personhood) อันเป็นผลจากการบรรจบกันของรากฐานความคิดในแบบดั้งเดิมของจีน อุดมการณ์สังคมนิยม และเสรีนิยมใหม่ ที่สำคัญ ประเด็นอภิปรายดังกล่าวยังชวนให้นักมานุษยวิทยาหวนตระหนักถึงข้อจำกัดในระดับมโนทัศน์ของการประยุกต์ใช้ “เสรีนิยมใหม่” มาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่ตนเองศึกษา และสุดท้าย ผู้เขียนจะได้กลับมาตอบคำถามอันเป็นจุดเริ่มต้นของการทบทวนงานศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาว่าด้วยสังคมนิยมและหลังสังคมนิยมในบทความนี้ ว่าในยุคที่วงวิชาการสังคมศาสตร์รวมทั้งมานุษยวิทยาไทยหันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาประเทศเพื่อนบ้านเพิ่มมากขึ้น การศึกษาเชิงเปรียบเทียบจะชวนให้เราได้เรียนรู้อะไรจากประสบการณ์ของรัฐหลังสังคมนิยม และสามารถทำความเข้าใจกระบวนการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยและประเทศเพื่อนบ้านอย่างที่ตั้งดำรงอยู่จริงในระดับประสบการณ์ของผู้คนได้อย่างไรบ้าง

ว่าด้วย “ทฤษฎี”: ตัวแบบเชิงวิเคราะห์ โครงสร้างทางสังคม-เศรษฐกิจภายใต้ระบอบสังคมนิยม

นักมานุษยวิทยาเริ่มสนใจศึกษาโลกสังคมนิยมในสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออกตั้งแต่วางทศวรรษที่ 1970 อันเป็นช่วงเวลาของการต่อสู้เชิงอุดมการณ์ระหว่างโลกทุนนิยมตะวันตกกับโลกสังคมนิยมในยุโรปตะวันออก ภาวะดังกล่าวเป็นทั้งข้อจำกัดและแรงผลักดันของการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาในโลกสังคมนิยม (Verdery 1996) โดยข้อจำกัดสำคัญประการหนึ่งก็คือ การที่องค์ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในโลกสังคมนิยม ถูกครอบงำด้วยคำอธิบายของนักรัฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์ในโลกทุนนิยมตะวันตก ซึ่งสร้างภาพตัวแทนของระบอบสังคมนิยมเข้ากับระบบเผด็จการเบ็ดเสร็จและไร้ซึ่งความเป็นเหตุเป็นผลในทางเศรษฐกิจ (Burawoy and Lukács 1992, 59) อันเป็นส่วนหนึ่งของการโฆษณาชวนเชื่อเชิงอุดมการณ์ในโลกตะวันตก แต่ในขณะเดียวกัน ภาพตัวแทนดังกล่าวก็ได้กลายเป็นแรงผลักดันให้นักมานุษยวิทยาเริ่มตั้งคำถามเกี่ยวกับระบอบสังคมนิยมในความรับรู้ของโลกตะวันตก และหันมาให้ความสนใจกับ “ระบอบสังคมนิยมที่ดำรงอยู่จริง” ดังที่รูดอล์ฟ บาร์โรว์ (Rudolf Bahro) นักปรัชญามาร์กซิสต์ชาวเยอรมันตะวันออกได้เสนอเอาไว้ว่า สิ่งสำคัญในการทำความเข้าใจระบอบสังคมนิยมที่ดำรงอยู่ในสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออกนั้น ไม่ใช่การศึกษาผ่านตัวบททางทฤษฎีในตำรามาร์กซิสต์ แต่ควรทำความเข้าใจว่าระบอบดังกล่าวดำรงอยู่ในระดับของการปฏิบัติอย่างไร (Bahro 1978 อ้างใน Hann 1993, 23)

ตัวอย่างหนึ่งของการพยายามทำความเข้าใจ “ระบอบสังคมนิยมที่ดำรงอยู่จริง” มาจากข้อเสนอว่าด้วย “ทฤษฎี” สังคมนิยมของแคทเธอริน เวิร์เดอร์ (Verdery 1991a, 1991b) ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่า แม้ประเทศสังคมนิยมอย่างสหภาพโซเวียตและประเทศอื่นๆ ในยุโรปตะวันออกจะมีวิถีทางการปฏิรูปเศรษฐกิจที่นำไปสู่สภาพการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่แตกต่างกันออกไป แต่ระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมก็มีคุณลักษณะบางประการร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่อำนาจส่วนกลางผูกขาดการกำหนดและควบคุมการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งในแง่การผลิตและการบริโภค และเป็นตัวอย่างที่ชัดเจน

ที่สุดของ “เศรษฐศาสตร์การเมือง” (political economy) ที่การเมืองและเศรษฐกิจไม่สามารถแยกขาดจากกันได้

เวอ์เดอริเริ่มทำวิจัยภาคสนามในโรมาเนียตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1970 และพัฒนาสังเคราะห์ข้อเสนอดำวย “ทฤษฎี” หรือตัวแบบของระบอบสังคมนิยมผ่านงานเขียนของปัญญาชน นักปรัชญา และนักเศรษฐศาสตร์ยุโรปตะวันออกในฐานะที่เป็นมุมมองของคนท้องถิ่นที่ดำรงอยู่ภายใต้ระบบ เพื่อทำความเข้าใจบทบาทของปัญญาชนของรัฐในกระบวนการก่อตัวของอัตลักษณ์แห่งชาติและสำนึกชาตินิยมโรมาเนียภายใต้การปกครองแบบเผด็จการของนิโคไล เซาเซสคู (Nicolae Ceaușescu)

เวอ์เดอริชี้ให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมที่ทุกอย่างวางแผนมาจากส่วนกลางนั้น ตั้งอยู่บนคุณลักษณะที่สำคัญ 2 ประการในการขับเคลื่อนคือ “อำนาจจัดสรรทรัพยากรผ่านโครงสร้างราชการ” (bureaucratic allocative power) และ “เศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยความขาดแคลน” (economy of shortage) อย่างไรก็ดี ในระดับการปฏิบัติ กลไกดังกล่าวอาจนำไปสู่ผลที่อยู่นอกเหนือความคาดหมาย อันเป็นที่มาของกระบวนการและความสัมพันธ์ทางสังคม การปฏิบัติทางวัฒนธรรม ตลอดจนการก่อรูปสำนึกตัวตนของปัจเจกที่มีลักษณะเฉพาะภายใต้โครงสร้างสังคมนิยม-เศรษฐกิจแบบสังคมนิยม ในส่วนนี้ผู้เขียนจะได้สังเขปประเด็นเกี่ยวกับลักษณะสำคัญทั้งสองประการ พร้อมทั้งอภิปรายกรณีตัวอย่างจากงานชาติพันธุ์วรรณนาของเวอ์เดอริ ที่ชี้ให้เห็นผลสืบเนื่องของกลไกดังกล่าวในระดับของการปฏิบัติ

อำนาจจัดสรรทรัพยากรผ่านโครงสร้างราชการ

จากข้อเสนอเกี่ยวกับอำนาจจัดสรรทรัพยากรผ่านโครงสร้างราชการ เวอ์เดอริได้ชี้ให้เห็นกระบวนการสร้างความชอบธรรมของรัฐในเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม ที่ไม่จำกัดอยู่เพียงการผูกขาดความเป็นเจ้าของทรัพยากรและกิจกรรมโดยรัฐ และเสนอให้พิจารณาความแตกต่างในกระบวนการจัดสรรทรัพยากร ในขณะที่รัฐมีบทบาทจำกัดในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมซึ่งเชื่อในความเป็นเหตุเป็นผลของตลาดเสรีในการกระจายและจัดสรรทรัพยากรอย่างเป็นธรรม รัฐสังคมนิยมแสดงบทบาทสำคัญในการวางแผนและ

กำหนดเป้าหมายของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ทั้งในแง่การลงทุน การผลิต และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดสรรทรัพยากร โดยอาศัยโครงสร้างของระบบราชการเป็นเครื่องมือและกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนและควบคุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจของระบบ

เวอร์เดอรีชี้ให้เห็นว่าข้อเสนอของนักเศรษฐศาสตร์และนักปรัชญาการเมืองยุโรป ตะวันออกต่อระบบสังคมนิยมที่ดำรงอยู่จริง ไม่ได้เน้นความชอบธรรมของรัฐสังคมนิยม ในฐานะเจ้าของหน่วยการผลิตในระบบเศรษฐกิจ แต่ให้ความสำคัญกับความเป็นเหตุเป็นผลในการจัดสรรทรัพยากร (rational redistribution) ผ่านระบบราชการซึ่งมีบทบาทสำคัญในการจัดสรรทรัพยากรและผลผลิตส่วนเกินตามเป้าหมายที่ศูนย์กลางอำนาจเป็นผู้กำหนด เนื่องจากเป้าหมายของระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมไม่ใช่การสั่งสมผลกำไร สูงสุดจากผลผลิตเหมือนในระบบทุนนิยม หากแต่เป็นการผลิตให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนด และจัดสรรออกไปผ่านกลไกราชการ และนำมาสู่การสร้างความชอบธรรมผ่านอำนาจการจัดสรรทรัพยากรและผลผลิตที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการ “เพิ่มขีดอำนาจของโครงสร้างระบบราชการในการจัดสรรทรัพยากร” (Verdery 1991b, 421) ระบบราชการในรัฐสังคมนิยม จึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับการเพิ่มทุนทรัพยากรหรือผลผลิตส่วนเกินให้เพียงพอต่อการจัดสรรไปยังปริมาตรการผลิต หากแต่เน้นการสะสมปัจจัยที่จะต่อยอดให้เกิดทรัพยากรอื่นๆ ตามมาที่อยู่ภายใต้การควบคุมของกลไกรัฐ หรืออาจกล่าวได้ว่าพลวัตพื้นฐานของอำนาจในเศรษฐกิจสังคมนิยมคือ “การสั่งสมปัจจัยการผลิต” หาใช่ปริมาณผลผลิตส่วนเกินที่ก่อให้เกิดกิจกรรมการบริโภคแต่อย่างใด (Verdery 1991b, 422)

การเข้าใจตรรกะดังกล่าวจะช่วยให้สามารถทำความเข้าใจนัยสำคัญของการที่ระบอบสังคมนิยมทุ่มเทให้ความสำคัญกับการพัฒนาอุตสาหกรรมหนักมากกว่าส่งเสริมอุตสาหกรรมเพื่อการอุปโภคบริโภค เนื่องจากศูนย์กลางอำนาจรัฐสามารถสร้างและควบคุมการผลิตทรัพยากรโดยไม่มีขีดจำกัด และด้วยเหตุที่การสะสมปัจจัยการผลิตนี้ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต หรือเพิ่มปริมาณผลผลิตที่จะนำไปจัดสรรเพื่อตอบสนองความต้องการในการบริโภคของประชากร หากแต่เป็นไปเพื่อเพิ่มอำนาจในการจัดสรรทรัพยากรของระบบราชการ อำนาจครอบงำของรัฐสังคมนิยมจึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการเข้าครอบครองปัจจัยการผลิต หากแต่ได้รับการผลิตซ้ำผ่านกลไกของระบบราชการที่ควบคุมการใช้ปัจจัยการผลิตเพื่อรวมศูนย์อำนาจในการจัดสรรทรัพยากรนั่นเอง (Verdery 1991b)

เศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยความขาดแคลน

ในช่วงทศวรรษก่อนการล่มสลายของสหภาพโซเวียตและรัฐสังคมนิยมในยุโรป ตะวันออก ผู้ชมในโลกทุนนิยมตะวันตกอาจคุ้นเคยกับภาพที่สื่อนำเสนอภาวะขาดแคลนสินค้าอุปโภคบริโภค ซึ่งตอกย้ำถึงความไร้เหตุผลของระบอบสังคมนิยม ไม่ว่าจะ เป็นภาพผู้คนที่ต่อแถวยาวเหยียดบนทางเท้าเพื่อรอการปันส่วนสินค้า หรือภาพชั้นวางสินค้าที่ว่างเปล่าตามร้านรวงต่างๆ นอกจากนี้ สินค้าในระบบสังคมนิยมมักมีคุณภาพมาตรฐานต่ำกว่าสินค้าอุปโภคบริโภคในโลกตะวันตก ตัวอย่างเช่น งานชาติพันธุ์วรรณนาว่าด้วย วัตถุวัฒนธรรมในรัฐสังคมนิยมฮังการีของคริสตินา เฟเฮอร์เวรี (Krisztina Fehérváry) ได้ยกตัวอย่างกรณีที่ผู้บริโภคร้องเรียนเกี่ยวกับโซฟาปร๊อบนอนที่ผลิตโดยโรงงานของรัฐ ซึ่งมีความยาวเพียง 135 เซนติเมตร ในขณะที่มาตรฐานความยาวของที่นอนสำหรับผู้ใหญ่คือ 190 เซนติเมตร (Fehérváry 2009, 445) และแม้ว่าสินค้าจะถูกตีกลับจากผู้บริโภค โรงงานก็จะทำการดัดแปลงเปลี่ยนป้ายฉลากเพื่อส่งต่อไปขายยังที่อื่นแทน อย่างไรก็ตาม แม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่าภาวะการขาดแคลนสินค้าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในโลกสังคมนิยม แต่ขณะเดียวกันก็เป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน และสะท้อนให้เห็นสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจที่เวอร์เดอรีเสนอให้เรียกว่า “เศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยความขาดแคลน”

เวอร์เดอรีอ้างอิงงานศึกษาของยานอส คอร์เนย์ (János Kornai) นักเศรษฐศาสตร์ชาวฮังการี ที่ชี้ให้เห็นว่าลักษณะสำคัญของระบบการผลิตในเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมคือ “การจำกัดงบประมาณแบบละมุน” (soft budget constraints) ซึ่งต่างจากระบบทุนนิยมที่ใช้ “การจำกัดงบประมาณแบบแข็งกร้าว” (hard budget constraints) กล่าวคือ ผู้ผลิตในระบบสังคมนิยมจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐทั้งในเชิงงบประมาณ วัตถุดิบ เครื่องมือ และแรงงาน ไม่ว่าจะไร้ประสิทธิภาพในการผลิตเพียงใดก็ตาม ซึ่งแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากระบบทุนนิยมที่รัฐไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบช่วยเหลือหากผู้ผลิตไม่มีประสิทธิภาพหรือไม่สามารถแข่งขันในตลาดได้ (Verdery 1991b, 422) โรงงานในระบบสังคมนิยมมีหน้าที่หลักคือการผลิตสินค้าให้ได้ตามเป้าหมายของศูนย์กลางอำนาจรัฐ โดยไม่จำเป็นต้องสนใจ

การแข่งขันในตลาด แม้สินค้าที่ผลิตออกมาจะไม่ได้คุณภาพก็ยังสามารถส่งต่อไปยังร้านค้าเพื่อกระจายไปสู่ผู้บริโภคได้ เพราะศูนย์กลางอำนาจรัฐให้ความสำคัญกับการบรรลุเป้าหมายเชิงปริมาณการผลิตเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากการอ้างถึงศักยภาพและกำหนดเป้าหมายการผลิตให้สูงขึ้นเรื่อยๆ ทุกปี ซึ่งกลายเป็นพื้นฐานสำคัญของเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยความขาดแคลน ที่นำไปสู่การกักตุน (hoarding) และการต่อรอง (bargaining) ในปริวิตถลการผลิตในระบบเศรษฐกิจสังคมนิยม (Verdery 1996, 21-22)

การที่รัฐสังคมนิยมเป็นเจ้าของเครื่องมือการผลิตและเป็นผู้กำหนดเป้าหมายทางเศรษฐกิจ ทำให้รัฐสังคมนิยมต้องรับผิดชอบในการจัดสรรวัตถุดิบ เครื่องจักรกล อุปกรณ์ และแรงงาน เพื่อให้โรงงานต่างๆ สามารถทำการผลิตได้ตามจำนวนที่แผนงานกำหนดไว้ สิ่งนี้ได้เปิดโอกาสให้กับการต่อรองของโรงงาน ซึ่งมักเป็นไปในลักษณะของการตั้งงบประมาณสูงเกินความจำเป็นสำหรับการผลิตเพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายที่มักเพิ่มขึ้นทุกปี ในกรณีที่โรงงานไม่สามารถผลิตได้ตามเป้าของแผนจากส่วนกลาง แทนที่จะได้รับการลงโทษหรือถูกตัดการสนับสนุน ผู้จัดการโรงงานจะสามารถอ้างปัญหาดังกล่าวเพื่อขอรับการสนับสนุนงบประมาณ วัตถุดิบ และอาจรวมถึงการลงทุนซื้อเครื่องจักรกลใหม่ๆ และจำนวนคนงานที่เพิ่มมากขึ้น ดังนั้นจึงปรากฏว่าแทบทุกโรงงานมีปัญหา “ขาดแคลน” อันเนื่องมาจากการกักตุนปัจจัยการผลิตโดยโรงงานนั้นๆ เอง รวมถึงการกักตุนของโรงงานอื่นๆ ในห่วงโซ่การผลิตของสินค้านั้นๆ ตัวอย่างเช่น โรงงานผลิตรองเท้าที่ได้รับเป้าหมาย ว่างงบประมาณ และวัตถุดิบที่จะได้รับการจัดสรรสำหรับการผลิตรองเท้าหนึ่งแสนคู่ ผู้จัดการโรงงานจะคำนวณงบประมาณของตัวเองในแบบอุดมคติ บวกด้วยความสูญเสียจากความผิดพลาดในกระบวนการผลิตและการขโมยของจากคนงาน งบประมาณและวัตถุดิบที่โรงงานเรียกร้องจากรัฐส่วนกลางจึงเกินจริง และในความเป็นจริง โรงงานมักได้รับวัตถุดิบน้อยกว่าจำนวนที่ต้องการเสมอ เมื่อได้รับวัตถุดิบมาผู้จัดการจะกักตุนวัตถุดิบนี้ไว้เพื่อทำการแลกเปลี่ยนกับโรงงานที่ต้องการวัตถุดิบที่ตัวเองมี เพื่อสร้างอำนาจการต่อรองและเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างข้าราชการกับผู้จัดการโรงงานต่างๆ (Verdery 1996, 21)

ตรรกะดังกล่าวทำให้กระบวนการผลิตสินค้าดำเนินไปภายใต้ข้อจำกัดจากการใช้เฉพาะวัตถุดิบที่คงเหลือจากการกักตุน ซึ่งแม้จะนำไปสู่การผลิตสินค้าที่ไม่ได้มาตรฐาน

แต่ก็ยังได้รับการยอมรับว่าบรรลุตามเป้าหมายของรัฐสังคมนิยม คอร์เนย์ชี้ให้เห็นว่า ด้วยเหตุนี้เศรษฐกิจในระบบสังคมนิยมจึงมีลักษณะที่เน้นการขยายตัว (expansionist) (Verdery 1991b, 422) ทั้งในแง่ปัจจัยการผลิตและการลงทุนในด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยการผลิต เพื่อสร้างภาพตัวแทนของความสำเร็จของกลไกรัฐสังคมนิยม แต่กลับปราศจากการพัฒนาโลกที่จะเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้สอดคล้องกับอุปสงค์ของผู้บริโภค (Verdery 1991b, 423) ซึ่งในที่นี้คือประชากรในรัฐสังคมนิยมที่เข้าถึงทรัพยากรได้อย่างจำกัด หรือจำเป็นต้องยอมใช้สินค้าที่มีมาตรฐานคุณภาพต่ำ และจากการให้ความสำคัญสำคัญกับการผลิตให้ได้ปริมาณตามเป้าหมายโดยมองข้ามการพัฒนาประสิทธิภาพการผลิตนี้ ภาวะการขาดแคลนสินค้าในระบบสังคมนิยมจึงเป็นปัญหาจาก “อุปทาน” แทนที่จะเป็นเรื่องของ “อุปสงค์” เช่นในระบบทุนนิยม ปัญหาดังกล่าวได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ในระดับชีวิตประจำวัน และส่งผลสืบเนื่องในระดับของการปฏิบัติดังจะได้อภิปรายตัวอย่างจากกรณีศึกษาของเวอร์เดอร์ในหัวข้อต่อไป

ผลสืบเนื่องจากตรรกะของระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม

การก่อตัวของอุดมการณ์ชาติพันธุ์-ชาตินิยม

งานศึกษาของเวอร์เดอร์ชี้ให้เห็นว่า ตรรกะของระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมนั้นเป็นพื้นฐานสำคัญของการก่อรูปอุดมการณ์ชาตินิยม โดยเฉพาะแนวคิดชาตินิยมที่อิงกับความ เป็นชาติพันธุ์ กล่าวคือ ภายใต้สภาวะขาดแคลนที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงในรัฐสังคมนิยม โรมาเนีย ผู้คนต่างพยายามสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้มีบทบาทในโครงสร้างรัฐราชการ ซึ่งมีอำนาจในการจัดสรรทรัพยากร เพื่อให้สามารถเข้าถึงทรัพยากรและสินค้าเครื่องใช้ จำเป็นในชีวิตประจำวัน และในขณะเดียวกันก็นำไปสู่การสร้างพรมแดนเพื่อแบ่งแยกและกีดกันไม่ให้ “คนอื่น ที่ไม่ใช่โรมาเนีย” เข้าถึงทรัพยากรต่างๆ เช่น ผู้ค้าจะเก็บสินค้าไว้ให้กับ “พวกโรมาเนีย” ด้วยตนเอง นอกจากนี้ ปัญญาชนของรัฐที่อยู่ในโครงสร้างระบบราชการ ที่พยายามเข้าถึงการจัดสรรงบประมาณและทรัพยากรจากรัฐเพื่อเสริมสร้างอำนาจในการจัดสรรทรัพยากรให้กับตนเอง ก็เลือกทำงานสนับสนุนการสร้างอุดมการณ์แห่งชาติโดยอิงกับเชื้อชาติความเป็นชาวโรมาเนีย (Verdery 1991a)

เวอร์เดอรีเปรียบเทียบความพยายามเข้าถึงทรัพยากรและอำนาจในการจัดการทรัพยากรภายใต้โครงสร้างระบบราชการของรัฐสังคมนิยม ว่ามีแบบแผนคล้ายคลึงกับการแข่งขันเชิงอำนาจผ่านการกระจายทรัพยากรของหัวหน้าเผ่า ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการแลกเปลี่ยนแบบต่างตอบแทน (reciprocity) ในชุมชนดั้งเดิมที่ยังไม่เข้าสู่ระบบตลาด (Verdery 1991b, 424) ในระบอบสังคมนิยม การพิจารณาจัดสรรทรัพยากรนั้นขึ้นอยู่กับ “ความสำคัญทางยุทธศาสตร์” ตามนโยบายของศูนย์กลางอำนาจ ปัญญาชนที่หวังจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐจึงจำเป็นต้องนำเสนอประเด็นที่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเชิงอุดมการณ์และการปกครองของรัฐสังคมนิยม ส่งผลให้ผลงานทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการผลิตสร้างความเป็นเอกภาพและแนวคิดเชิงชาติพันธุ์-ชาตินิยม อันเป็นระบบคุณค่าที่ได้รับการปลูกฝังสืบเนื่องจนกลายเป็นรากฐานของความขัดแย้งรุนแรงภายหลังการล่มสลายของระบอบสังคมนิยม

เศรษฐกิจนอกระบบและ “เส้นสาย” ในเศรษฐกิจสังคมนิยม

ในทางทฤษฎี ดูเหมือนว่ารัฐสังคมนิยมจะกุมอำนาจเบ็ดเสร็จในการกำหนดควบคุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจ หากแต่ในทางปฏิบัติ ได้นำมาสู่ภาวะขาดแคลนสินค้าที่เป็นปัญหาจาก “อุปทาน” แทนที่จะเป็นเรื่องของ “อุปสงค์” ดังเช่นในระบบทุนนิยม สภาพการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดปริณทลทางเศรษฐกิจนอกระบบ (informal economy / second economy) หรือ “เศรษฐกิจศาสตร์ของความชอบพอ” (economy of favors) ขึ้นมา (ดู Humphrey 2002; Ledeneva 1998) อันหมายรวมถึงทั้งการใช้อำนาจของเจ้าหน้าที่รัฐซึ่งสามารถเข้าถึงกลไกการจัดสรรทรัพยากรในโครงสร้างระบบราชการ และการแสวงหา “เส้นสาย” โดยกลุ่มผลประโยชน์หรือประชากรผู้บริโภครวม เพื่อสร้างช่องทางในการเข้าถึงทรัพยากรและสินค้าอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวัน

เจ้าหน้าที่รัฐในระบอบสังคมนิยมไม่เพียงมีบทบาทเป็นส่วนหนึ่งของกลไกการจัดสรรทรัพยากรผ่านระบบราชการ แต่ยังเป็นตัวอย่างของกลุ่มที่แปรสถานะทางสังคมการเมืองมาเป็นทุนในการแสวงหาผลประโยชน์จากเศรษฐกิจนอกระบบ ไม่ว่าจะเป็นการกักตุนสินค้าเพื่อขายให้เฉพาะกับคนรู้จัก การนำสินค้าที่ผลิตโดยรัฐมาจำหน่ายผ่านช่องทางที่ไม่เป็น

ทางการ หรือการใช้อำนาจหน้าที่ดำเนินการให้สามารถจัดสรรที่ดินให้กับเครือข่ายหรือเครือข่ายทางเศรษฐกิจของตนได้อย่างชอบธรรมตามกฎหมาย ในขณะที่เดียวกัน ความขาดแคลนสินค้าอุปโภคบริโภคในระดับชีวิตประจำวันยังเป็นแรงขับเคลื่อนที่สำคัญของเศรษฐกิจนอกระบบ ดังจะเห็นได้จากปรากฏการณ์ที่กลุ่มผลประโยชน์หรือผู้คนทั่วไปพยายามใช้ยุทธวิธีต่างๆ ในการได้มาซึ่งสินค้าที่ขาดแคลนหรือสร้างรายได้พิเศษนอกเหนือไปจากที่ได้รับการจัดสรรผ่านกลไกอย่างเป็นทางการของรัฐ หนึ่งในยุทธวิธีที่สำคัญคือการสร้างเส้นสายเชื่อมโยงกับเจ้าหน้าที่รัฐที่มีอำนาจในกลไกการจัดสรรทรัพยากรผ่านโครงสร้างระบบราชการ ไม่ว่าจะเป็นผู้จัดการ เสมียน หรือแม้แต่พนักงานประจำร้านจำหน่ายสินค้าของรัฐ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีบทบาทในการกักตุนสินค้าเพื่อจัดสรรให้กับญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง และโดยเฉพาะกลุ่มผลประโยชน์ที่ให้ “สินบน” เพื่อแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่มีความต้องการสูงในตลาด (Verdery 1991b, 1996; Ledenova 1998)

หากพิจารณากระบวนการของเศรษฐกิจนอกระบบ โดยเฉพาะการใช้เครือข่ายเส้นสายเหล่านี้ตามมาตรฐานของโลกเสรีนิยมตะวันตก อาจกล่าวได้ว่าเป็นการทุจริตหรือ “คอร์รัปชั่น” อย่างกว้างขวาง แต่เวอร์เดอร์ได้เสนอให้พิจารณาเพิ่มเติมในมิติความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับรัฐสังคมนิยมว่า แม้กิจกรรมทางเศรษฐกิจผ่านช่องทางที่ไม่เป็นทางการอาจดูเป็นการทำหายและขัดขึ้นต่ออำนาจการจัดสรรทรัพยากรโดยรัฐ แต่การที่รัฐสังคมนิยมเลือกที่จะยอมรับให้เศรษฐกิจนอกระบบบางรูปแบบดำรงอยู่ได้ อาจเป็นไปเพื่อลดทอนความแปลกแยกของผู้คนจากอุดมการณ์ของรัฐสังคมนิยม อันเป็นผลสืบเนื่องของข้อจำกัดในการเข้าถึงทรัพยากรตามกลไกการจัดสรรผ่านโครงสร้างรัฐราชการ (Verdery 1996, 423) นอกจากนี้ ดาฟเน่ แบร์ดาห์ล (Daphne Berdahl) ได้ชี้ให้เห็นว่า ในบริบทของรัฐสังคมนิยมเยอรมันตะวันออก การเข้าถึงสินค้าเพื่อการบริโภคในระบบเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยความขาดแคลนนั้นเป็นเสมือน “ทุนทางสังคม” และสินค้าที่ปัจเจกสามารถแสวงหาผ่านการสร้างและรักษาเครือข่ายความสัมพันธ์กับผู้ที่มีอำนาจในการจัดสรรทรัพยากร ก็เป็นเสมือนสัญลักษณ์ของทุนทางสังคมนั้น (Berdahl 1999)

ปรากฏการณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นผลสืบเนื่องอันย้อนแย้งภายใต้ตรรกะของระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม และดำรงอยู่ต่อมาในยุคหลังการล่มสลายของระบบสังคมนิยม

การพยายามทำความเข้าใจ “ทฤษฎี” หรือตรรกะของระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม อาจมีศักยภาพในฐานะตัวแบบเชิงวิเคราะห์ซึ่งจะเป็นกรอบเชิงมโนทัศน์สำหรับการศึกษาเชิงเปรียบเทียบในงานชาติพันธุ์วรรณาว่าด้วยโลกสังคมนิยมภายใต้บริบทที่หลากหลาย เช่น งานของอาเลนา เลเดโนวา (Alena Ledanova) ที่เป็นการเปรียบเทียบการปฏิบัติที่ยึดโยงกับ “บลัต” (блат / blat) ในสหภาพโซเวียต กับ “กวนซี” (关系 / guanxi) ในประเทศจีน ทั้งสองคำนี้มีความหมายใกล้เคียงกัน โดยหมายถึง “เส้นสาย” หรือ “ความสัมพันธ์ส่วนตัว” ซึ่งมีบทบาทสำคัญในภาวะขาดแคลนทางเศรษฐกิจภายใต้ระบอบสังคมนิยม แต่ในขณะเดียวกันด้วยเงื่อนไขและบริบททางสังคมวัฒนธรรมก็ทำให้คำทั้งสองมีความหมายที่แตกต่างกัน (Ledanova 2008)

ความหลากหลายในโลกสังคมนิยมและหลังสังคมนิยม

ดังได้ชี้ให้เห็นในตอนท้ายของหัวข้อก่อนหน้านี้แล้วว่า ข้อเสนอว่าด้วย “ทฤษฎี” สังคมนิยมของเวอร์เดอรี มีความน่าสนใจในฐานะตัวแบบเชิงวิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจตรรกะร่วมกันของประเทศที่ปกครองด้วยระบอบสังคมนิยมโดยเฉพาะในทวีปยุโรป อันเป็นพื้นฐานที่จะเป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ อย่างไรก็ตาม การที่เวอร์เดอรีอิงอยู่บนแนวคิดจากงานเขียนของปัญญาชน นักปรัชญาการเมือง และนักเศรษฐศาสตร์ยุโรปตะวันออก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนักวิชาการชาวฮังการี อาจเสี่ยงต่อการสร้างภาพเหมารวมและลดทอนความซับซ้อนของประสบการณ์ในระดับชีวิตประจำวัน ดังที่คริส ฮานน์ (Chris Hann) ได้ชี้ให้เห็นว่าชนชั้นปัญญาชนขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพการณ์ในท้องถิ่น ขณะเดียวกันผู้คนในท้องถิ่นหรือในชนบทก็อาจไม่ได้เห็นด้วยกับงานเขียนของปัญญาชนที่พยายามเสนอคำอธิบายในภาพรวมเกี่ยวกับสังคม (Hann 1994) ดังนั้น นักมานุษยวิทยาจึงไม่ควรคาดหวังว่าจะพัฒนาทฤษฎีที่สามารถนำไปใช้อธิบายระบบสังคมนิยมในทุกพื้นที่

ฮานน์พัฒนาข้อเสนอว่าด้วยแนวการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับ “ความหลากหลายของสังคมนิยม” (plurality of socialism) ซึ่งตระหนักว่าอุดมการณ์ทางการเมืองและ

โครงสร้างทางสังคม-เศรษฐกิจของระบอบสังคมนิยมล้วนต้องผ่านกระบวนการปรับเปลี่ยนหรือให้คุณค่ากับบางองค์ประกอบเพื่อให้สามารถผสมกลมกลืนภายใต้เงื่อนไขและบริบททางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม ระบบความเชื่อหรือระบบคุณค่าทางศีลธรรมในแต่ละพื้นที่ (Hann 1993, 1994, 2002) การศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาจะแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของ “ระบอบสังคมนิยมที่ดำรงอยู่จริง” ในระดับของการปฏิบัติซึ่งผันแปรตามเงื่อนไขและบริบทเฉพาะของสังคมวัฒนธรรมต่างๆ ทั้งความหลากหลายภายในกลุ่มประเทศยุโรปตะวันออก และความหลากหลายในเชิงเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่นๆ อย่างแอฟริกาและเอเชีย ซึ่งจะยิ่งท้าทายการทำความเข้าใจในมิติที่ซับซ้อนและย้อนแย้งเมื่อพิจารณาในบริบทเชิงประวัติศาสตร์ของกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากสังคมนิยมสู่ “หลังสังคมนิยม” โดยในบทความนี้ ผู้เขียนจะอภิปรายเปรียบเทียบและเชื่อมโยงระหว่างงานศึกษาว่าด้วยโลกหลังสังคมนิยมในยุโรปกับทวีปเอเชียดังต่อไปนี้

การเปลี่ยนรูปของโลกหลังสังคมนิยมในอดีตสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออก

ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วข้างต้นในบทนำของบทความที่ว่า การศึกษาโลกสังคมนิยมและหลังสังคมนิยมในระดับมหภาค มักติดกรอบวิเคราะห์ที่เน้น “การเปลี่ยนผ่าน” (transition) ซึ่งนอกจากจะสะท้อนมายาคติของโลกเสรีนิยมตะวันตกที่เชื่อในการเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการเป็นเส้นตรงแล้ว ยังมีข้อจำกัดในการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงในระดับจุลภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งประสบการณ์ในระดับชีวิตประจำวันที่มีความหลากหลายและซับซ้อนในทางสังคมวัฒนธรรมของผู้คนในสหภาพโซเวียตและประเทศยุโรปตะวันออกในห้วงของการเปลี่ยนแปลง อาจกล่าวได้ว่าคุณูปการสำคัญของการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาในอดีตสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออกคือการสะท้อนแง่มุมหลักๆ 2 ประการ *ประการแรก* เป็นการพัฒนาประเด็นวิพากษ์ต่อแนววิเคราะห์การเปลี่ยนผ่าน และคำอธิบายของงานศึกษาในระดับมหภาคที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของมุมมองเชิงวิวัฒนาการ และ *ประการที่สอง* เป็นการแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงสู่ยุคหลัง

สังคมนิยมนั้นมีทั้งมิติที่สืบเนื่องและย้อนแย้งของอุดมการณ์และการปฏิบัติ ซึ่งก่อรูปขึ้นภายใต้เงื่อนไขเชิงโครงสร้างและกลไกของระบอบสังคมนิยม

ในการพัฒนาข้อเสนอว่าด้วยการศึกษา “การเปลี่ยนรูป” ของรัฐสังคมนิยมในสหภาพโซเวียต ยุโรปกลาง และยุโรปตะวันออก ไมเคิล บูราวอย ชี้ให้เห็นว่าระบบการผลิตแบบใหม่ของโรงงานอุตสาหกรรมในรัสเซียนั้นมีลักษณะที่เป็นการ “ย้อนกลับ” (involution) ไปสู่รูปแบบและความสัมพันธ์ทางการผลิตก่อนการปฏิวัติสังคมนิยม มากกว่าจะมีลักษณะวิวัฒนาการไปข้างหน้า (Burawoy 1996) เฉกเช่นเดียวกับประเด็นอภิปรายในงานศึกษาว่าด้วยโรมาเนียยุคหลังสังคมนิยมของเวอร์เดอรี ที่เสนอว่าการเปลี่ยนแปลงภายหลังการล่มสลายของระบอบสังคมนิยมไม่จำเป็นต้องมุ่งสู่ระบบทุนนิยมและประชาธิปไตยเสมอไปในทางตรงกันข้าม อาจเป็นกระบวนการที่ “หักมุม” (twisted) ย้อนกลับไปสู่สังคมที่ชนชั้นนำผูกขาดทรัพยากรแบบระบอบศักดินา (feudalism) ในยุคก่อนการปฏิวัติสังคมนิยม (Verdery 1996)

กรณีนั้นก็ตาม ทั้งบูราวอยและเวอร์เดอรีได้เน้นย้ำว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมิได้มีเพียงมิติที่ย้อนกลับไปสู่ยุคก่อนสังคมนิยมเพียงด้านเดียว แต่ยังมีมิติที่ปัจเจกเลือกปรับเปลี่ยนและแปรรูปอุดมการณ์และวิถีปฏิบัติจากระบอบสังคมนิยมทั้งในแง่ปฏิบัติและในเชิงสัญลักษณ์ เพื่อจัดการกับผลกระทบจากการปฏิรูปโดยเฉพาะทางเศรษฐกิจต่อชีวิตความเป็นอยู่ในรัฐหลังสังคมนิยม ผลสืบเนื่องของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการปฏิรูปทางเศรษฐกิจในยุโรปตะวันออกยุคหลังสังคมนิยมจึงมีลักษณะเป็นกระบวนการที่ยังไม่สิ้นสุดและเต็มไปด้วย “ความไม่แน่นอน” (uncertainty) อันเนื่องมาจากการปะทะสังสรรค์กันของอุดมการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม กับเงื่อนไขเชิงประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมในบริบทเฉพาะของประเทศหลังสังคมนิยมแต่ละแห่ง (Burawoy and Verdery (eds.) 1999)

ในแง่นี้ งานศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาจึงมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดประสบการณ์ของปัจเจกอันเป็นผลมาจากการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจตามแนวทางเสรีนิยมใหม่ ดังเช่นงานศึกษาของ เอลิซาเบธ ดันน์ (Elizabeth C. Dunn) เกี่ยวกับ

คนงานในโรงงานผลิตอาหารสำหรับเด็กของบริษัทจากสหรัฐอเมริกา ดันนชี้ให้เห็นว่า การตั้งโรงงานในโปแลนด์ นอกจากจะนำเครื่องมือและวิธีการผลิตแบบใหม่เข้ามาแล้วยังรวมถึงอุดมการณ์อันเป็นพื้นฐานของการสถาปนาระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมด้วย งานศึกษาของดันนแสดงให้เห็นกระบวนการที่บริษัทข้ามชาติพยายามเปลี่ยนแปลง “ความเป็นบุคคล” ของคนงานในรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่การควบคุมการใช้เวลาในโรงงาน การกำหนดแนวจริยธรรมในการปฏิบัติงาน ตลอดจนการพยายามปลูกฝังจิตสำนึกความเป็นปัจเจกที่เป็นอิสระ อย่างไรก็ตาม ความพยายามดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จเท่าใดนัก โดยดันนเสนอประเด็นวิเคราะห์ไว้ว่าเป็นผลจากการที่คนงานในโรงงานยังยึดติดอยู่กับความเป็นบุคคลตามอุดมคติภายใต้ระบอบสังคมนิยม (Dunn 2004)

ประเด็นนำเสนอว่าด้วยรูปแบบของความสัมพันธ์ส่วนตัวที่แฝงฝังอยู่ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นคุณูปการที่สำคัญของงานชาติพันธุ์วรรณาในโลกหลังสังคมนิยมในการศึกษาทางมานุษยวิทยาเศรษฐกิจ โดย คริส ฮานน์ (Hann 2005) ได้เน้นว่า นอกจากงานศึกษาเหล่านี้จะแสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของวิถีปฏิบัติแบบสังคมนิยมในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการปฏิรูปทางเศรษฐกิจ ยังแสดงให้เห็นว่าผู้คนในโลกสังคมนิยมและหลังสังคมนิยมไม่ได้เป็นเพียงผู้อยู่ใต้กำกับของระบอบทางการเมืองและเครือข่ายของอำนาจ แต่มีความเป็นผู้กระทำการทางสังคม (agency) ที่สามารถเลือกจัดการกับชีวิตความเป็นอยู่และความสัมพันธ์ทางสังคม ภายใต้เงื่อนไขของโครงสร้างทางการเมือง-เศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป

“หลังสังคมนิยม” “ปลายสังคมนิยม” และ “เสรีนิยมใหม่ที่ดำรงอยู่จริง” ในรัฐสังคมนิยมเอเชีย

ความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง-เศรษฐกิจในรัฐอดีตสังคมนิยมมีความแตกต่างอย่างสำคัญจากการล่มสลายของสังคมนิยมในสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออก ดังได้กล่าวแล้วว่า ได้มีการบังคับใช้นโยบายและแนวทางเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ในทันทีที่ระบอบสังคมนิยมในยุโรปล่มสลายลง ในขณะที่ประเทศสังคมนิยมในเอเชียทั้งจีน เวียดนาม และลาว เริ่มใช้นโยบายปฏิรูปทางเศรษฐกิจอย่างค่อยเป็นค่อยไปในบั้นจากช่วงกลางทศวรรษ

1980 แม้ว่ารัฐสังคมนิยมจะยังคงผูกขาดอำนาจทางการเมืองและการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจ แต่ก็ได้มีการนำเครื่องมือ แนวทาง และแบบแผนการปฏิบัติบางประการจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมาใช้ ผ่านระบบเศรษฐกิจแบบตลาดภายใต้ชื่อเรียกว่า “ระบบตลาดสังคมนิยม” (Hann and Hart 2011) “หลังสังคมนิยม” สำหรับประเทศสังคมนิยมในเอเชียจึงอาจไม่ได้หมายถึงการแบ่งยุคสมัยในทางประวัติศาสตร์จากระบบสังคมนิยม หากเป็นช่วงเวลาของการทบทวนและปรับเปลี่ยนเพื่อการดำรงรักษาระบบดังกล่าว

อารีฟ เดอริค (Arif Dirlik) ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์จีนสมัยใหม่ เป็นนักวิชาการคนแรกๆ ที่เลือกใช้คำว่า “หลังสังคมนิยม” ในการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงในสาธารณรัฐประชาชนจีนภายหลังการปฏิรูปทางเศรษฐกิจ เดอริคเสนอว่า “หลังสังคมนิยม” ในอีกแง่หนึ่งก็มีความเป็น “หลังทุนนิยม” กล่าวคือ แม้ว่าจะนำเอาองค์ประกอบของระบบทุนนิยมมาใช้ แต่ก็พยายามแสดงให้เห็นว่าไม่ต้องการเข้าสู่ระบบทุนนิยม และพยายามจะก้าวข้ามข้อบกพร่องต่างๆ ของการพัฒนาแบบทุนนิยม นอกจากนี้กระบวนการปฏิรูปที่พยายามรักษานัยอันคลุมเครือระหว่างถ้อยคำที่ระบุว่าระบบสังคมนิยมเป็นเสมือนจุดหมายร่วมกันของมนุษยชาติ แต่ในขณะเดียวกันก็พยายามจำกัดบทบาทของระบบในการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจ ได้สะท้อนให้เห็นความพยายามในการสร้างความชอบธรรมชุดใหม่ให้กับระบบสังคมนิยมที่ดำรงอยู่ (Dirlik 1989)

ความคลุมเครือดังกล่าวนำมาสู่คำถามที่ว่า เราสามารถใช้กรอบการนิยาม “หลังสังคมนิยม” ทำความเข้าใจกรณีศึกษาในรัฐสังคมนิยมเอเชียโดยปราศจากข้อโต้แย้ง ทั้งในระดับของกรอบการวิเคราะห์และระดับปรากฏการณ์ทางสังคมได้หรือไม่ นักมานุษยวิทยาหลายคนจึงหลีกเลี่ยงความสับสนอันอาจเกิดจากการใช้คำจำกัดความดังกล่าว โดยเลือกใช้คำว่า “ปลายสังคมนิยม” (late socialism) แทน (ดู Leshkovich 2011, 286) เพื่อสื่อถึงระบบสังคมนิยมในยุคหลังการปฏิรูปทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อเน้นย้ำให้เห็นว่าอุดมการณ์สังคมนิยมไม่ได้สูญหายไป แม้แต่ในระบบเศรษฐกิจที่ผ่านกระบวนการปฏิรูป สังคมนิยมกำลังอยู่ในกระบวนการ “ปรับสร้าง” (configuration) บนพื้นฐานที่เชื่อมโยงกับองค์ประกอบของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (ดู Hoffman 2008; Tomba 2009; Leshkovich 2011; Zhang 2012)

ในแง่นี้ งานศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาในประเทศสังคมนิยมเอเชียจึงมีคำถามและประเด็นอภิปรายที่แตกต่างจากชาติพันธุ์วรรณาว่าด้วยหลังสังคมนิยมยุโรปตะวันออก (Hann 2002) อย่างไรก็ตาม งานศึกษาโดยเฉพาะในบริบทประเทศจีนและเวียดนามที่ได้นำเสนอมุมมองที่เป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจระบบเสรีนิยมใหม่ หรือที่จอห์น เกลดฮิลล์ (John Gledhill) เรียกว่า “เสรีนิยมใหม่ที่ดำรงอยู่จริง” (Gledhill 2004, 336) ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีรูปแบบและส่งผลกระทบต่อทั้งในเชิงเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมเหมือนกันในทุกพื้นที่ หากควรพิจารณาในแง่ที่เป็นกระบวนการระดับโลก ซึ่งผันแปรและผ่านการปรับประยุกต์ภายใต้เงื่อนไขและบริบทเฉพาะของแต่ละสังคมวัฒนธรรม ดังนั้นแม้การปฏิรูปทางเศรษฐกิจของรัฐสังคมนิยมในเอเชียจะนำมาสู่การเติบโตทางเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและเข้มข้นทั้งในเชิงกายภาพและสังคมวัฒนธรรม ทั้งในระดับโครงสร้างและระดับชีวิตประจำวัน ก็อาจนำไปสู่ผลสืบเนื่องหรือการปฏิบัติที่แตกต่างหลากหลายในแต่ละสังคม

การศึกษา “หลังสังคมนิยม” “ปลายสังคมนิยม” หรือ “เสรีนิยมใหม่ที่ดำรงอยู่จริง” ในบริบทของประเทศสังคมนิยมในเอเชีย ได้เปิดประเด็นถกเถียงที่ทำทนายชูดคำอธิบายในกรอบการเปลี่ยนผ่าน งานศึกษาเกี่ยวกับสังคมจีนและเวียดนามในช่วงไม่นานมานี้ ได้เริ่มนำเสนอประเด็นอภิปรายที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกระบวนการที่ผู้คนรับเอาตรรกะชุดความคิด และการปฏิบัติแบบเสรีนิยมใหม่มาใช้ โดยไม่ได้ตัดขาดจากระบบคุณค่าที่ได้รับการปลูกฝังผ่านกลไกของรัฐสังคมนิยม (Zhang 2012) งานศึกษาว่าด้วยการบรรจบกันของระบบสังคมนิยมและเสรีนิยมใหม่ในเวียดนาม ได้พัฒนาไปสู่ข้อเสนอเชิงมโนทัศน์ในการศึกษาเสรีนิยมใหม่ในบริบทของรัฐสังคมนิยม (Schwenkel and Leshkovich 2012) และแสดงให้เห็นกระบวนการผสมผสานระหว่างอิทธิพลของตรรกะในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดที่เน้นการแข่งขัน กับขนบธรรมเนียมปฏิบัติแบบดั้งเดิมที่ดำรงอยู่ในรัฐสังคมนิยม ดังที่งานศึกษาของเอริก ฮาร์มส์ (Erik Harms) ได้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการปรับปรุงบ้านเรือนในเขตเมืองใหญ่ในเวียดนามที่นิยมต่อเติมอาคารที่อยู่อาศัยของตนให้สูงกว่าของคนอื่น สะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานกันของความคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่เกิดขึ้นหลังการปฏิรูปทางเศรษฐกิจ การแสดงออกของความเป็นปัจเจกผ่านรูปแบบทางวัตถุ

การตีความและเชื่อมโยงความเชื่อแบบดั้งเดิมในเรื่องฮวงจุ้ย (หรือ “ฟองดูย” (Phong thủy) ในภาษาเวียดนาม) ให้เข้ากับชีวิตสมัยใหม่ รวมถึงความสามารถในการแข่งขันและการประสบความสำเร็จในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ได้ถูกเชื่อมโยงกับความเชื่อแบบดั้งเดิม (Harms 2012)

ความแตกต่างของบริบททางประวัติศาสตร์และวิถีความเปลี่ยนแปลงของรัฐหลังสังคมนิยมในยุโรปตะวันออกและสหภาพโซเวียต กับรัฐ(หลัง)สังคมนิยมในเอเชียและที่ต่างๆ ทั่วโลกอาจเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ (Humphrey 2002, 12) อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้เขียนแล้ว ข้อเสนอสำคัญของงานมานุษยวิทยาที่ศึกษาโลกหลังสังคมนิยมในยุโรปตะวันออกและสหภาพโซเวียตที่ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีความซับซ้อน ไม่ได้เป็นเส้นตรงแบบวิวัฒนาการ และนำมาซึ่งผลลัพธ์ในระดับปฏิบัติการในชีวิตประจำวันที่ย้อนแย้งในตัวเองในระดับท้องถิ่น (Burawoy and Verdery (eds.) 1999) มีคุณูปการสำคัญไม่เฉพาะต่อนักมานุษยวิทยาที่สนใจศึกษาโลกหลังสังคมนิยมเพียงอย่างเดียว หากแต่รวมถึงนักมานุษยวิทยาที่ต้องการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันในพื้นที่ต่างๆ ทั่วโลก

อุดมคติและความย้อนแย้งของความเป็นบุคคล ในโลก(หลัง)สังคมนิยมเอเชีย

การประยุกต์ใช้เศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่เพื่อการปฏิรูปทางเศรษฐกิจของรัฐสังคมนิยมในเอเชีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของประเทศจีน ที่มีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในขณะเดียวกัน อำนาจทางการเมืองยังอยู่ภายใต้การควบคุมอย่างเข้มงวดจากพรรคคอมมิวนิสต์จีน ความย้อนแย้งของการมีอิสระเสรีทางเศรษฐกิจ แต่ปราศจากเสรีภาพทางการเมือง อาจกล่าวได้ว่า สภาวะ(หลัง)สังคมนิยมของประเทศจีนได้ดึงดูดความสนใจของนักมานุษยวิทยาในการศึกษาทางชาติพันธุ์วรรณาเพื่อทำความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับชีวิตประจำวัน รวมถึงความเปลี่ยนแปลงในระดับจิตสำนึก ตัวตน และความเป็นบุคคลของผู้คน และนำมาสู่งานชาติพันธุ์วรรณาจำนวนค่อนข้างมากที่มุ่งให้ความสนใจกับความเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจก (ดูตัวอย่าง Liu 2002,

Yan Yunxiang 2003, 2009; Zhang and Ong (eds.) 2008; Kleinman (ed.) 2011; Kipnis (ed.) 2012) อย่างไรก็ตาม ดูจะไม่มึประเด็นใดที่โดดเด่นและนำไปสู่ประเด็นในการอภิปรายความเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจกที่เชื่อมโยงกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมจีนร่วมสมัยที่เชื่อมโยงเท่ากับกรณีของวาทกรรม “ซูจื่อ” (素质/*su zhi*) หรือ “คุณภาพ” ที่หมายความถึง “คุณภาพของบุคคล” ที่แพร่หลายและได้รับการผลิตซ้ำอย่างสลับซับซ้อนจากผู้คนหลากหลายกลุ่มในสังคมจีนร่วมสมัย ทั้งสมาชิกพรรคระดับสูง ข้าราชการส่วนกลางและท้องถิ่น ชนชั้นกลางในเมือง แรงงานอพยพ ชาวนาในชนบท ฯลฯ

ความน่าสนใจของงานชาติพันธุ์วรรณาของปฏิบัติการทางวาทกรรมซูจื่อ คือการแสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลงในสังคมจีนในยุคหลังการปฏิรูปทางเศรษฐกิจ ความคิดในเรื่องช่วงชั้นและระบบอำนาจนิยมของพรรคคอมมิวนิสต์จีน การผสมผสานของรากฐานความคิดดั้งเดิมเกี่ยวกับการฝึกฝนพัฒนาตนเองกับอุดมการณ์สังคมนิยมในการพัฒนาประเทศ และการสอดประสานกันของวาทกรรมที่สร้างขึ้นโดยพรรคฯ ในช่วงสังคมนิยมเข้มข้นกับอุดมคติของความเป็นบุคคลในยุคหลังการปฏิรูปทางเศรษฐกิจ

สิ่งที่น่าสนใจสืบเนื่องอีกประการหนึ่งจากการอภิปรายวาทกรรมซูจื่อคือ คำถามต่อเสรีนิยมใหม่ที่นักมานุษยวิทยานำมาใช้ในการวิเคราะห์และอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น อาจกล่าวได้ว่า นับจากคริสต์ศักราช 2000 เป็นต้นมา เสรีนิยมใหม่เริ่มเป็นที่แพร่หลายในฐานะมโนทัศน์เชิงวิเคราะห์ของนักมานุษยวิทยา ดังที่บทความตรวจสอบสถานะองค์ความรู้ซึ่งพิจารณาจากความแพร่หลายและความถี่ที่ปรากฏในบทความตีพิมพ์ของวารสารชั้นนำทางมานุษยวิทยาได้จัดให้ ค.ศ. 2008 เป็นปีของ “เสรีนิยมใหม่” (Richland 2009) อย่างไรก็ตาม ความแพร่หลายดังกล่าวนำมาสู่ข้อวิพากษ์วิจารณ์การประยุกต์ใช้มโนทัศน์ดังกล่าวในการวิเคราะห์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่ของการพิจารณาเสรีนิยมใหม่ในลักษณะที่เป็นสากล มีลักษณะตายตัวและครอบงำเบ็ดเสร็จ และนำมาสู่ผลลัพธ์ที่เหมือนกันในทุกแห่งทุกหน อันนำมาซึ่งการมองข้ามเงื่อนไขและบริบททางสังคมวัฒนธรรมในแต่ละสังคม รวมถึงการลดทอนความซับซ้อนของเสรีนิยมใหม่เอง (ดูเพิ่มเติม Hoffman, DeHart, and Collier 2006; Kingfisher and Maskovsky 2008; Ferguson 2010; Eriksen et al. 2015)

นอกจากนี้ ดังที่เจมส์ เฟอรัลสัน (James Ferguson) ชี้ว่า ความแพร่หลายของ เสรีนิยมในฐานะมโนทัศน์เชิงวิเคราะห์ของงานศึกษาทางมานุษยวิทยาในปัจจุบัน เป็นเพียง “คำพ้องอย่างหละหลวม” (sloppy synonym) ของทุนนิยมระดับโลก (Ferguson 2010, 171) ที่พิจารณากระบวนการระดับโลกในฐานะอำนาจครอบงำจากภายนอก และเป็นต้นเหตุของความไม่เท่าเทียมทางสังคมรวมทั้งการล่มสลายของวิถีดำรงชีพแบบดั้งเดิม ผู้เขียนเห็นว่าประเด็นอภิปรายสืบเนื่องจากข้อถกเถียงวาทกรรมชู้จื้ออาจมีคุณูปการไม่มากนักน้อยสำหรับแวดวงการศึกษาทางมานุษยวิทยาในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับจากทศวรรษ 2550 เป็นต้นมา เมื่อเสรีนิยมใหม่ได้กลายเป็นคำสำคัญในการอธิบายความเปลี่ยนแปลงในชุมชนท้องถิ่นทั้งในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านที่ปกครองด้วยระบอบสังคมนิยม (เช่น จามะรี เชียงทอง 2554; พฤกษ์ เกาถวิล และสุธีร์ สาตราคม 2554; ยศ สันตสมบัติ 2557; นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ (บก.) 2557)

ในส่วนต่อไป ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงตัวอย่างของประเด็นอภิปรายที่สะท้อนให้เห็น พลวัตของงานศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณา ที่พยายามทำความเข้าใจปรากฏการณ์บนพื้นฐานของ “ชู้จื้อ” หรือวาทกรรมว่าด้วย “คุณภาพ” ของความเป็นบุคคลในสังคมจีนร่วมสมัย

ชู้จื้อ: อุดมคติของความเป็นบุคคลแบบเสรีนิยมใหม่

ความสนใจของนักมานุษยวิทยาต่อความเปลี่ยนแปลงในระดับปัจเจก ทั้งในแง่จิตสำนึก ชุดศีลธรรม และตัวตนของผู้คนที่สืบเนื่องมาจากการปฏิรูปทางเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ในประเทศสังคมนิยม อาจสืบเนื่องมาจากการข้อเสนอในระดับมโนทัศน์ต่อเสรีนิยมใหม่ ที่ไม่ได้เป็นเพียงแค่หลักการเชิงนโยบายของเศรษฐศาสตร์ระดับมหภาคที่ให้ความสำคัญกับธุรกิจของเอกชน ความเชื่อมั่นในตลาดเสรี ความมีเหตุมีผลของตลาด และการปราศจากการแทรกแซงจากรัฐ หากแต่เป็นหลักการทางเศรษฐกิจที่มาพร้อมกับอุดมคติของความเป็นปัจเจก ที่เป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนและสถาปนาหลักการเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ให้เป็นไปอย่างสมบูรณ์ (ดู Makovsky 2014) และในอีกด้านหนึ่งก็อาจหมายความว่าถึงศาสตร์ของการปกครองรูปแบบใหม่ หรือการปกครองแบบชีวญาณ (governmentality) ที่มุ่งสร้างการเปลี่ยนแปลงในระดับจิตสำนึก สร้างความปรารถนา

และความมุ่งมั่นในการปกครองและพัฒนาตนเองของปัจเจก เพื่อการผลิตทรัพยากรมนุษย์ ตามอุดมคติแบบเสรีนิยมใหม่ (ดูเพิ่มเติม Foucault et al. 1991; Foucault 2008)

งานศึกษาของ เหียน ไห่หรง (Yan Hairong) เกี่ยวกับเครือข่ายจัดหาแรงงานจาก ชนบทเข้ามาทำงานในเมือง เป็นงานชิ้นแรกๆ ที่อภิปรายถึงบทบาทของรัฐเมื่อรัฐบาลจีน ยุคหลังปฏิรูปทางเศรษฐกิจได้หันมาให้ความสำคัญกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ที่เน้น การเปลี่ยนแปลงชวนาผู้มีค่านิยมและวัฒนธรรมที่ “ล่าหลัง” ให้เป็นบุคคลที่มีคุณภาพ และเป็นสมัยใหม่ เหียนเสนอว่ารัฐคือเป็นเหมือน “กลไกปฏิบัติการที่ไร้รูป” (intangible operator) ทำงานผ่านวิหารที่เน้นย้ำความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงในระดับจิตสำนึก และจะส่งผลกระทบต่อระบบคุณค่าดังกล่าวผ่านแรงงานที่เข้าสู่ระบบดังกล่าว (Yan Hairong 2003, 501)

งานศึกษาของแอนน์ แอนกนอสต์ (Ann Anagnost) ได้พัฒนาประเด็นนำเสนอ ที่สอดคล้องกับงานของเหียน โดยเสนอว่ารัฐคือเป็นตัวอย่างที่สุดของสิ่งที่เรียกว่า “การเมืองของเรือนร่าง” (corporeal politics) ในกระบวนการที่แปรคุณค่าเชิงเศรษฐกิจ ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมผ่านเรือนร่างของผู้คน แอนกนอสต์เสนอว่า รัฐคือเป็นแรงจูงใจสำคัญที่ผลักดันให้ชนชั้นกลางในเมืองลงทุนอย่างไม่จำกัดเพื่อพัฒนา ส่งเสริมบุตรของตนทั้งทางด้านร่างกาย สติปัญญา ทัศนคติ มารยาททางสังคม ฯลฯ อันเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิตสร้างพลเมืองแบบเสรีนิยมใหม่ ในขณะเดียวกัน รัฐก็ก็เป็น เงื่อนไขที่ผลักดันให้แรงงานจากชนบทมีแรงปรารถนาที่จะเข้ามาทำงานในเมืองเพื่อเปลี่ยนแปลงตัวเองสู่ความทันสมัย อย่างไรก็ตาม แอนกนอสต์ได้ชี้ให้เห็นว่า ในขณะเดียวกัน รัฐก็มีส่วนในการอำพรางความไม่เท่าเทียมทางสังคม ดังเห็นได้จากการแปรความ “ด้อย คุณภาพ” ที่ปรากฏผ่านเรือนร่างของแรงงานจากชนบท ให้เป็นเงื่อนไขสร้างความชอบธรรม ในการขุดริตผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากเจ้าของเรือนร่างเหล่านั้น ในขณะเดียวกันก็ให้ คุณค่ากับเรือนร่างของชนชั้นกลางว่ามีคุณภาพสูงกว่า เป็นพื้นฐานของความชอบธรรม ในการได้รับสิทธิของความเป็นพลเมืองของชนชั้นกลางในเมืองที่เหนือกว่าแรงงานจาก ชนบท (Anagnost 2004)

ชู้จื้อ: “คำหลัก” ของสังคมจีนร่วมสมัย

วาทกรรมชู้จื้อหรือคุณภาพของคนที่เน้นความมุ่งมั่น ฝึกฝน และพัฒนาตนเองของประชากรที่แสดงออกในการปฏิบัติของกลุ่มคนที่หลากหลาย จึงมีแนวโน้มที่วาทกรรมชู้จื้อ จะได้รับการเชื่อมโยงเข้ากับการปกครองชีวญาณและอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ที่ส่งเสริม ในความเป็นปัจเจกชนนิยม มีลักษณะที่เป็นผู้ประกอบการรายย่อยที่มีอิสระและรับผิดชอบ ในความล้มเหลวหรือความสำเร็จของตนเอง รวมถึงความมุ่งมั่นในการปรับปรุงและพัฒนา ตนเอง อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์ดังกล่าวดูเหมือนจะละเลยมิติเชิงประวัติศาสตร์ของ กระบวนการก่อรูปทางความหมายที่ไม่ได้เพิ่งเกิดขึ้นภายหลังการปฏิรูปทางเศรษฐกิจ (Kipnis 2007) แอนดรูว์ คิปนิส (Andrew Kipnis) ได้เสนอให้ทำความเข้าใจชู้จื้อในฐานะ “คำหลัก” ที่ได้ผ่านกระบวนการก่อรูปผ่านการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องจากอดีตจนถึง ปัจจุบัน (Kipnis 2006)

ในสังคมจีนโบราณ ชู้จื้อหมายถึงคุณลักษณะที่ติดตัวแต่ละบุคคลมาตั้งแต่เกิด อันเป็นคุณลักษณะตามธรรมชาติและชาติกำเนิดที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตาม จักรวาลวิทยาจีนโบราณ นัยความหมายนี้ได้เปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญนับจากช่วงปลาย ทศวรรษ 1970 ที่พรรคคอมมิวนิสต์จีนได้สร้างวาทกรรมชู้จื้อในการขับเคลื่อนนโยบาย ลูกคนเดียว (one-child policy) เพื่อควบคุมจำนวนประชากรในประเทศที่มีจำนวนเพิ่ม มากขึ้นเรื่อยๆ การสร้างความชอบธรรมให้กับการจำกัดปริมาณตั้งอยู่บนพื้นฐานของการ พัฒนาคุณภาพประชากร การโฆษณาชวนเชื่อโดยรัฐเพื่อเผยแพร่นโยบายดังกล่าว ทำให้ ความรับรู้เกี่ยวกับชู้จื้อตามกรอบการอธิบายของพรรคคอมมิวนิสต์จีนแพร่หลายและเป็น ที่จดจำของประชากรทั้งในเมืองและในชนบท โดยมีนัยที่ครอบคลุมคุณภาพทั้งทางด้าน ร่างกาย จิตใจ และศีลธรรม และเป็นคุณลักษณะที่สามารถพัฒนาได้ผ่านการศึกษ าเล่าเรียน และการฝึกฝนปรับปรุงเพื่อพัฒนาตนเอง ซึ่งเป็นการผสมผสานความคิดในเรื่อง การพัฒนาตนเองในแบบชู้จื้อเข้ากับอุดมการณ์มาร์กซิสต์ที่มองว่า คุณภาพของประชากร เป็นปัจจัยสำคัญในพลังการผลิตของสังคม การพัฒนาคุณภาพของตัวประชากรเองจึงเป็น จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการเป็นคนสังคมนิยมที่ดี (Kipnis 2006)

ในยุคหลังการปฏิรูปทางเศรษฐกิจ วาทกรรมชู้จ้อยังเป็นที่ยอมรับและแพร่หลายมากขึ้นเรื่อยๆ และสอดคล้องกับสภาพการณ์ทางสังคมของประเทศจีน ที่มีการแข่งขันกันอย่างเข้มข้นและรุนแรง ทำให้คนจำนวนมากเกิดความหวาดกังวลต่อการถูกทอดทิ้งไว้เบื้องหลัง การมุ่งมั่นฝึกฝนและพัฒนาตนเองจึงเป็นหนทางเพื่อความอยู่รอดในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดและการแข่งขันในทางสังคม (ดู Kipnis 2006; Jacka 2009) ในอีกด้านหนึ่ง การใช้วาทกรรมชู้จ้อของพรรคฯ สะท้อนให้เห็นความคิดแบบช่วงชั้นและการสร้างความชอบธรรมในการปกครอง เช่น การที่พนักงานรัฐท้องถิ่นที่มีชู้จ้อสูงกว่าย่อมมีสิทธิปกครองชาวนาที่มีชู้จ้อต่ำกว่า นอกจากนี้ ชู้จ้อเป็นปฏิบัติการทางวาทกรรมที่ยึดโยงกับกระบวนการสถาปนาระบบอำนาจนิยมในรัฐ(หลัง)สังคมนิยมของจีน โดยเฉพาะการสร้าง ความชอบธรรมของพรรคคอมมิวนิสต์จีนในฐานะผู้ประเมินคุณภาพของประชากร (Kipnis 2006, 2007)

จากที่ได้อภิปรายมาแล้วข้างต้น ชู้จ้อตั้งอยู่บนพื้นฐานของการให้คุณค่ากับการพัฒนาและฝึกฝนตนเอง ซึ่งมีรากฐานมาจากขนบดั้งเดิมของสังคมจีนที่ได้ผสมเข้ากับอุดมการณ์สังคมนิยมของพรรคคอมมิวนิสต์จีน ในแง่นี้ ข้อเสนอที่ว่าเสรีนิยมใหม่เป็นเงื่อนไขหลักของระบบคุณค่าที่ให้ความสำคัญกับการฝึกฝนและพัฒนาตนเองของประชากร (Yan Hairong 2003; Anagnost 2004) จึงอาจเป็นการละเลยเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ บริบทเฉพาะในเชิงสังคม การเมือง วัฒนธรรมของสังคมนั้นๆ และในทางกลับกันจะเห็นได้ว่า คุณลักษณะสำคัญต่างๆ ของเสรีนิยมใหม่ ที่มักได้รับการอ้างถึงในฐานะของศาสตร์ในการปกครองรูปแบบใหม่ เช่น การปกครองจากระยะไกล (governance from a distance) การประกอบสร้างพลเมืองในฐานะปัจเจกที่มีวินัย มุ่งฝึกฝน และปรับปรุงเพื่อพัฒนาตนเองนั้น อาจเป็นองค์ประกอบที่สามารถพบได้ในวัฒนธรรมการปกครองในสังคมต่างๆ ทั่วโลก ที่มีประวัติศาสตร์และบริบททางการเมือง-เศรษฐกิจที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากปรัชญาการปกครองในโลกเสรีนิยมตะวันตกและโดยเฉพาะปรากฏการณ์ที่หลายคนมองว่าเป็นกระบวนการระดับโลกอย่างเสรีนิยมใหม่ (Kipnis 2007)

ความยากย้อนของการผลิตซ้ำในชีวิตประจำวัน

จากประเด็นอภิปรายในหัวข้อที่ผ่านมาจะเห็นว่า การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมผ่านวาทกรรมชู้จ้อ ไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อน ของกระบวนการที่หลอมรวมมรดกจากยุคสังคมนิยมเข้ากับอุดมการณ์และการให้คุณค่า กับความเป็นปัจเจกตามอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ แต่ยังเน้นย้ำให้หันมานุษยวิทยาต้อง ระมัดระวังไม่ด่วนสรุปว่าปรากฏการณ์ทางสังคมที่ศึกษาเป็นผลสืบเนื่องตามตรรกะแบบ เสรีนิยมใหม่เพียงอย่างเดียว และโดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องตระหนักในนัยสำคัญของเงื่อนไข และบริบทเฉพาะของสังคมนั้นๆ

อย่างไรก็ดี แม้ชู้จ้อจะกลายเป็นคำสามัญที่อยู่ในความรับรู้โดยทั่วไป แต่กระบวนการ ก่อรูปความหมายที่ยังดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่องไม่สิ้นสุด ก็ทำให้นิยามของชู้จ้อผันแปร หลากหลายไปตามบริบทในระดับชีวิตประจำวัน โดยครอบคลุมตั้งแต่คุณภาพในเชิง กายภาพ สำเนียงการพูด พฤติกรรมทางสังคม การแต่งกาย ตลอดจนแบบแผนการบริโภค ต่างๆ รวมถึงความรู้และระดับการศึกษา (Jacka 2009) และยังนำไปสู่กระบวนการสร้าง ภาพเหมารวมทางสังคมผ่านนิยาม “ความด้อยชู้จ้อ” ที่เป็นส่วนหนึ่งของการผลิตซ้ำการ แบ่งแยกกีดกันทางสังคม ทั้งต่อแรงงานจากชนบท คนธรรมดาที่ไม่ปฏิบัติตามมารยาทบน ท้องถนน และคนที่ถูกมองว่าแต่งตัวไร้รสนิยม

ในแง่นี้ การพิจารณากระบวนการผลิตซ้ำและก่อรูปทางความหมายของชู้จ้อในระดับ ชีวิตประจำวัน จะยิ่งแสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนและยากย้อนของกระบวนการดังกล่าวมาก ยิ่งขึ้น เช่น กรณีศึกษาเกี่ยวกับสำนักจัดหางานในปักกิ่งของ ซุน หว่านหนิง (Sun Wannng) ได้แสดงให้เห็นว่า การตีตราหญิงรับใช้จากชนบทว่าด้อยหรือปราศจากชู้จ้อ ตลอดจน การเชื่อมโยงช่วงชั้นของชู้จ้อของแรงงานจากชนบทกับอคติเชิงพื้นที่ของชนชั้นกลางในเมือง เช่น การมองว่าหญิงรับใช้ที่มาจากมณฑลทางเหนืออย่างอันฮุยมีชู้จ้อต่ำกว่าหญิงรับใช้ที่มาจากมณฑลทางตุงทางตอนใต้ สิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นเครื่องมือทางการตลาดของบริษัท จัดหางาน ในการสร้างแรงจูงใจให้กลุ่มชนชั้นกลางในเมืองเกิดความต้องการจ้างแรงงาน ราคาถูกจากชนบท ขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นความย้อนแย้งของระบบคุณค่าแบบชนชั้น กลางในเมือง ที่แม้จะดูแคลนหญิงรับใช้ที่ด้อยชู้จ้อเพียงใดก็ตาม แต่ก็ไม่พร้อมจะจ่ายเพิ่ม

เพื่อจ้างหญิงรับใช้ที่มาจากมณฑลทางใต้หรือเป็นคนในเมืองเหมือนกัน และที่สำคัญ การจ้างแรงงานด้อยชู้จื้อจะไม่เป็นภัยคุกคามต่อความรู้สึกที่เหนือกว่าของผู้เป็นนายจ้าง ด้วย (Sun 2009)

งานชาติพันธุ์วรรณาว่าด้วยกระบวนการให้คุณค่ากับชู้จื้อของกลุ่มชนชั้นกลางในเมือง ได้นำเสนอมุมมองที่ต่างไปจากมายาคติในโลกเสรีนิยมตะวันตกที่มักให้ความสำคัญกับชนชั้นกลางว่าเป็นกลุ่มที่มีความกระตือรือร้นทางการเมือง และมีศักยภาพที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางการเมืองในกลุ่มประเทศที่ไม่ได้ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย ในกรณีของจีน งานศึกษาของ ลุยจิ ทอมบา (Luigi Tomba) เกี่ยวกับโครงการ “เสริมสร้างชุมชน” (community building / shequ jianshe) เพื่อปรับเปลี่ยนย่านที่อยู่อาศัยในเขตเมือง (Tomba 2009) ชี้ให้เห็นแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปในทิศทางตรงกันข้าม กล่าวคือ ชนชั้นกลางในเมืองเป็นเสมือนตัวแบบเชิงอุดมคติของกระบวนการผลิตพลเมืองที่มีคุณภาพเพื่อตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจแบบตลาด แต่ขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นมิติที่ย้อนแย้งของความเป็นปัจเจกตามอุดมคติแบบโลกเสรีนิยมภายใต้โครงสร้างการปกครองแบบอำนาจนิยม ขบวนการเสริมสร้างชุมชนอาจนำมาสู่การสร้างพลเมืองที่มุ่งมั่นจะมีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวทางศีลธรรมและจริยธรรมเพื่อเสถียรภาพของสังคม และมีความกระตือรือร้นที่จะปกป้องสิทธิและความเป็นธรรมของผู้บริโภค แต่ชนชั้นกลางส่วนใหญ่กลับไม่ค่อยตั้งคำถามหรือพยายามท้าทายโครงสร้างทางการเมืองที่ดำรงอยู่ ชนชั้นกลางที่มี “คุณภาพ” เชื่อว่าความมีวินัย ความรับผิดชอบต่อตนเองตลอดจนการฝึกฝนเพื่อพัฒนาตนเองในระดับปัจเจกเป็นพื้นฐานที่สำคัญและเพียงพอที่จะพัฒนาไปสู่สังคมที่สงบสุข ประเทศชาติที่เจริญรุ่งเรืองมั่นคง และมั่งคั่ง อันจะก่อให้เกิดระบบตลาดที่เป็นธรรม และดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นใดๆ สำหรับการปฏิรูปหรือเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมือง

สรุป

ความเป็น “โพสท์” ของหลังสังคมนิยม อาจดูไม่ขลังและเข้หายวนใจเช่น “โพสท์” อื่นๆ ในแวดวงวิชาการไทย ไม่ว่าจะเป็น “หลังสมัยใหม่” (postmodernism) “หลังอาณานิคม”

(postcolonialism) และล่าสุด “หลังมนุษยนิยม” (post-humanism) นอกจากนี้สถานะของหลังสังคมนิยมก็ไม่ได้มีลักษณะเชิงทฤษฎีที่ก้าวพ้นบริบทเฉพาะเชิงพื้นที่ที่แจกเช่นแนวคิดหลังอาณานิคม (Kipnis 2008) หลังสังคมนิยมในทางมานุษยวิทยาจึงอาจจำกัดอยู่เพียงแค่งานที่สนใจศึกษากลุ่มประเทศหลังสังคมนิยมในอดีตสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออกเป็นสำคัญ เช่นนี้แล้ว อาจก่อให้เกิดคำถามตามมาที่ว่า การทบทวนมโนทัศน์และงานศึกษาสังคมนิยมและหลังสังคมนิยมในทางมานุษยวิทยาจะมีประโยชน์อันใดต่อแวดวงสังคมศาสตร์และโดยเฉพาะมานุษยวิทยาไทย และงานศึกษาที่เกิดขึ้นภายใต้บริบทสังคมนิยมและหลังสังคมนิยมในอดีตสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออกหรือแม้แต่ในประเทศจีนเอง จะประยุกต์ใช้กับบริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้อย่างไร

ในแง่หนึ่ง งานศึกษาเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงตรรกะและความเป็นเหตุเป็นผลของระบบเศรษฐกิจ-การเมือง รวมถึงการปฏิบัติและรูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของระบบดังกล่าว ที่ “เป็นอื่น” จากสังคมไทย อันเป็นคุณลักษณะสำคัญของงานศึกษาทางมานุษยวิทยาที่เชิญชวนให้ตั้งคำถามกับชุดความคิดหรือสามัญสำนึกในการทำเข้าใจสังคมและโลกตามแบบที่เราคุ้นเคยและมีแนวโน้มจะอ้างสรุปว่าเป็นสากล เช่น มโนทัศน์เรื่องตลาด การแข่งขันอย่างเสรี หรือแม้แต่ประชาธิปไตย ในอีกแง่หนึ่ง งานศึกษาทางมานุษยวิทยาในยุโรปตะวันออกและประเทศสังคมนิยมในเอเชียอย่างประเทศจีนมีคุณูปการสำคัญในแง่ของการศึกษาเปรียบเทียบ ทั้งในแง่ของข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณาและในเชิงกรอบมโนทัศน์ของการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคม ทั้งในการศึกษาประเทศสังคมนิยมเพื่อนบ้านหรือแม้กระทั่งการเชื่อมโยงกับการศึกษาความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยเอง

ในช่วงเกือบสองทศวรรษที่ผ่านมา นักมานุษยวิทยาไทยได้เริ่มหันมาให้ความสนใจศึกษาสังคมอื่นนอกเหนือจากสังคมไทยมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อประเทศเพื่อนบ้านเริ่มเข้าสู่กระบวนการปฏิรูปทางเศรษฐกิจและการเมือง ก็เริ่มเปิดโอกาสให้นักมานุษยวิทยาไทยได้เข้าไปทำการวิจัยภาคสนามในดินแดนเหล่านี้มากขึ้น และเริ่มมีการเผยแพร่ผลงานศึกษาเกี่ยวกับประเทศสังคมนิยมเพื่อนบ้านมากขึ้นเรื่อยๆ (คิลปกิจ ตีชันติกุล 2546; จามะรี เชียงทอง 2554; Laungaramsri 2012; ยศ สันตสมบัติ 2557; ชยันต์ วรรธนะภูติ

และ สร้อยมาศ รุ่งมณี (บก.) 2558) การทบทวนองค์ความรู้ มโนทัศน์เชิงวิเคราะห์ และ งานชาติพันธุ์วรรณนาสังคมนิยมและหลังสังคมนิยมในภูมิภาคต่างๆ จะมีประโยชน์ในการ พัฒนาโจทย์และคำถามของการศึกษาวิจัยสำหรับนักมานุษยวิทยาไทย ในการทำความเข้าใจกระบวนการเปลี่ยนแปลงในประเทศสังคมนิยมเพื่อนบ้าน และสร้างบทสนทนา กับ ประเด็นทางมานุษยวิทยาที่สำคัญในระดับภูมิภาคและระดับสากล

สำหรับผู้เขียนแล้ว การศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณนามีนัยของการศึกษาเปรียบเทียบ ในหลายระดับ ตั้งแต่ใน *ระดับของตัวผู้ศึกษา* ประสบการณ์วิจัยภาคสนามเป็นจุดเริ่มต้น ของการเปรียบเทียบ “สามัญสำนึก” ของนักมานุษยวิทยากับรายละเอียดในชีวิตประจำวัน ในภาคสนาม ที่บ่อยครั้งอาจไม่สอดคล้องกับความเข้าใจดั้งเดิมหรือสามัญสำนึกของ ผู้ศึกษา อันจะพัฒนาไปสู่การตั้งคำถามใหม่ๆ ในกระบวนการทำวิจัย (Herzfeld 2001) ใน *ระดับทฤษฎี* เนื่องจากทฤษฎีทางมานุษยวิทยาไม่ใช่ชุดคำอธิบายที่สำเร็จรูป แต่ เป็นกรอบมโนทัศน์ที่ช่วยในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม การศึกษาทาง มานุษยวิทยาจึงเป็นกระบวนการเปรียบเทียบเชิงวิพากษ์ของข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นศักยภาพหรือข้อจำกัดอันจะนำไปสู่การพัฒนากรอบมโนทัศน์สำหรับกรณี ศึกษาต่อๆ ไป และใน *ระดับของข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณนา* การอ่านงานชาติพันธุ์วรรณนา ที่นอกเหนือจากสังคมที่นักมานุษยวิทยาศึกษา คือการเรียนรู้การกระทำของมนุษย์ภายใต้ เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างออกไป ซึ่งจะมีส่วนไม่มากก็น้อยในความเข้าใจที่มากขึ้น ต่อการกระทำของผู้คนในสังคมที่นักมานุษยวิทยาศึกษา

การถือกำเนิดและดำรงอยู่ของการปกครองระบอบสังคมนิยมในประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม อาจมีระยะเวลาที่ค่อนข้างสั้นเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มประเทศอดีตสหภาพโซเวียตและยุโรปตะวันออก หรือแม้แต่สาธารณรัฐประชาชนจีนก็ตาม เนื่องจากทั้ง สปป.ลาว และเวียดนามได้อยู่ ภายใต้อำนาจการปกครองและโดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมเต็มรูปแบบเพียง ประมาณหนึ่งทศวรรษ นับจากการปฏิวัติสังคมนิยมในช่วงกลางทศวรรษที่ 1970 จนถึง การริเริ่มนโยบายทางเศรษฐกิจแบบใหม่ในช่วงกลางทศวรรษ 1980 อย่างไรก็ตาม ระยะเวลาที่ ค่อนข้างจำกัดนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สะท้อนให้เห็นกระบวนการอันซับซ้อนของการผสมผสาน

ของรากฐานทางความคิด ความเชื่อ และวัฒนธรรมในยุค “ก่อนสังคมนิยม” เข้ากับอุดมการณ์และการปฏิบัติของระบอบสังคมนิยม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ “ไม่แน่นอน” ที่สืบเนื่องมาสู่ยุคปลายหรือหลังสังคมนิยมในปัจจุบัน (ดู West and Raman 2009)

การปฏิวัติสังคมนิยมอาจไม่สามารถแทนที่ทุกอย่างได้ในชั่วข้ามคืน เช่นเดียวกับที่ทุนนิยมไม่สามารถเข้ามาสร้างภาวะ “ปกติ” ได้ทันทีภายหลังการล่มสลายของระบอบสังคมนิยมในโลกตะวันตก บทความนี้ได้ทบทวนงานศึกษาทางมานุษยวิทยา ที่ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบอบสังคมนิยมเป็นกระบวนการที่ต้องผ่านการปรับแต่ง แก้ไข เพื่อให้สามารถเชื่อมโยงกับระบบคุณค่าดั้งเดิมของสังคม (Hann 2002) และในทางกลับกัน การเปลี่ยนผ่านเข้าสู่โลกหลังสังคมนิยม โดยเฉพาะในรัฐปลายสังคมนิยมในเอเชียอย่างจีน เวียดนาม รวมทั้ง สปป.ลาว ก็เป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงแนวคิดแบบเสรีนิยมใหม่เพื่อสนับสนุนการดำรงอยู่ของระบอบสังคมนิยม ดังที่ จาง หลี (Zhang Li) ได้เสนอกรอบการวิเคราะห์ว่าด้วย “สังคมนิยมที่ยืดหยุ่น” (flexible socialism) ซึ่งชี้ให้เห็นกระบวนการที่รัฐปลายสังคมนิยมในเอเชียได้หันมาใช้นโยบายเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ซึ่งทำให้ดูเหมือนว่าจะนำมาสู่การเปิดกว้างต่อการปฏิรูปประเทศในปริมนทลอื่นๆ แต่ในทางปฏิบัติแล้ว กลับมีแนวโน้มจะเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับอำนาจเบ็ดเสร็จของพรรคสังคมนิยม (Zhang 2012) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม-เศรษฐกิจในประเทศสังคมนิยมเหล่านี้จึงเป็นกรณีศึกษาเชิงเปรียบเทียบที่น่าสนใจ ในแง่ที่เปิดเผยให้เห็นถึงกระบวนการหลอมรวมอุดมการณ์และระบบคุณค่าที่ดูเหมือนจะขัดแย้งแตกต่างเข้าด้วยกัน อันจะนำไปสู่ “การเปลี่ยนรูป” มากกว่า “การเปลี่ยนผ่าน” และ “ความไม่แน่นอน” มากกว่า “ความแน่นอน”

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ, บรรณาธิการ. 2557. *ชาติพันธุ์กับเสรีนิยมใหม่*. กรุงเทพฯ: ศูนย์-
มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- จามะรี เชียงทอง. 2554. *จากมาร์กซิสม์ถึงเสรีนิยมใหม่: การสร้างชนบทลาวในโลก
สมัยใหม่และ “การพัฒนา” ในสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ*. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและบริการ
วิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ยศ สันตสมบัติ. 2557. “ชาติพันธุ์ใต้บงการเสรีนิยมใหม่.” ปาฐกถาพิเศษในงานประชุมทาง
มานุษยวิทยา “เสียงแห่งชาติพันธุ์ในโลกเสรีนิยมใหม่” ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
(องค์การมหาชน), กรุงเทพฯ, 28 กันยายน.
- พฤกษ์ เกาถวิล และ สุธีร์ สาตราคม. 2554. “MOU การจ้างแรงงานข้ามชาติ เสรีนิยมใหม่
การคุ้มครองแรงงาน และการปรับยุทธศาสตร์การกำกับควบคุมของรัฐ.” *วารสาร
สังคมลุ่มน้ำโขง* 7(3): 1-26.
- ยศ สันตสมบัติ. 2557. *มังกรหลากสี: การขยายอิทธิพลเหนือดินแดนและพันธกิจเผยแพร่
อารยธรรมในอุษาคเนย์*. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและ
ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่.
- ชยันต์ วรรธนะภูติ และ สร้อยมาศ รุ่งมณี, บรรณาธิการ. 2558. *ยาดแย่ง การพัฒนาและ
ความทันสมัยในลาว*. เชียงใหม่: ศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศิลปกิจ ตี๋ขันติกุล. 2546. *หูนน้ำเวียดนาม*. เชียงใหม่: กองทุนอินทร์-สมเพื่อการวิจัยทาง
มานุษยวิทยา.

เอกสารภาษาอังกฤษ

- Anagnost, Ann. 2004. “The Corporeal Politics of Quality (Suzhi).” *Public Culture*
16: 189-208.
- Bahro, Rudolf. 1978. *The Alternative in Eastern Europe*. London: Verso.

- Berdahl, Daphne. 1999. *Where the World Ended: Re-unification and identity in the German borderland*. Berkeley, Calif.: University of California Press.
- Berdahl, Daphne, Matti Bunzl, and Martha Lampland. 2000. *Altering States: Ethnographies of transition in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Berdahl, Daphne, and Matti Bunzl. 2010. *On the Social Life of Postsocialism: Memory, consumption, Germany*. Bloomington: Indiana University Press.
- Buchowski, Michał. 2004. "Hierarchies of Knowledge in Central-Eastern European Anthropology." *Anthropology of East Europe Review*, 5-14.
- Buchowski, Michał. 2012. "Anthropology in Postsocialist Europe." In *A Companion to the Anthropology of Europe*, edited by Ullrich Kockel, Máiréad Nic Craith, and Jonas Frykman, 69-87. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Burawoy, Michael. 1996. "The State and Economic Involution: Russia through a China Lens." *World Development* 24(6): 1105-1117.
- Burawoy, Michael, and János Lukács. 1992. *The Radiant Past: Ideology and reality in Hungary's road to capitalism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Burawoy, Michael, and Katherine Verdery, eds. 1999. *Uncertain Transition: Ethnographies of change in the postsocialist world*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Buyandelgeriyn, Manduhai. 2008. "Post-Post-Transition Theories: Walking on multiple paths." *Annual Review of Anthropology* 37: 235-250.
- Červinková, Hana, Michał Buchowski, and Zdenek Uherek, eds. 2015. *Rethinking Ethnography in Central Europe*. New York: Palgrave Macmillan.
- Collier, Stephen J. 2011. *Post-Soviet Social: Neoliberalism, social modernity, biopolitics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Creed, Gerald W. 2011. *Masquerade and Postsocialism: Ritual and cultural dispossession in Bulgaria*. Bloomington: Indiana University Press.
- Dirlik, Arif. 1989. "Postsocialism? Reflections on 'Socialism with Chinese Characteristics.'" *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 21(1): 33-44.
- Dunn, Elizabeth C. 2004. *Privatizing Poland Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Eriksen, Thomas Hylland, James Laidlaw, Jonathan Mair, Martin Keir, and Soumhya Venkatesan. 2015. "'The Concept of Neoliberalism Has Become an Obstacle to the Anthropological Understanding of the Twenty-First Century.'" *Journal of the Royal Anthropological Institute* 21(4): 911-923.
- Evans, Grant. 1995. *Lao Peasants under Socialism and Post-socialism*. Chiangmai: Silkworm Books.
- Fehérváry, Krisztina. 2009. "Goods and States: The political logic of state-socialist material culture." *Comparative Studies in Society and History* 51: 426.
- Ferguson, James. 2010. "The Uses of Neoliberalism." *Antipode* 41: 166-184.
- Foucault, Michel, Graham Burchell, Colin Gordon, and Peter Miller. 1991. *The Foucault Effect: Studies in governmentality with two lectures by and an interview with Michel Foucault*. Chicago: University of Chicago Press.
- Foucault, Michel. 2008. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-79*, edited by Michel Senellart. Basingstoke England; New York: Palgrave Macmillan.
- Ganti, Tejaswini. 2014. "Neoliberalism." *Annual Review of Anthropology* 43: 89-104.
- Gledhill, John. 2004. "Neoliberalism." In *A Companion to the Anthropology of Politics*, edited by David Nugent and Joan Vincent, 332-344. Malden, MA, Blackwell Publishing.
- Hann, Chris. 1993. "Introduction." In *Socialism: Ideals, ideologies, and local practice*, edited by Chris Hann, 1-31. London, New York: Routledge.

- Hann, Chris, ed. 1993. *Socialism: Ideals, ideologies, and local practice*. London, New York: Routledge.
- Hann, Chris. 1994. "After Communism: Reflections on East European anthropology and the 'transition.'" *Social Anthropology* 2: 229-249.
- Hann, Chris. 2002. "Socialist Legitimation." In *Exotic No More: Anthropology on the front lines*, edited by Jeremy MacClancy. Chicago: University of Chicago Press.
- Hann, Chris. 2005. "Postsocialist Societies." In *A Handbook of Economic Anthropology*, edited by James G. Carrier, 547-558. Cheltenham, UK, Northampton, MA: Edward Elgar.
- Hann, Chris, and Keith Hart. 2011. *Economic Anthropology: History, ethnography, critique*. Cambridge, UK: Malden, MA: Polity Press.
- Harms, Erik. 2012. "Neo-Geomancy and Real Estate Fever in Postreform Vietnam." *Positions* 20(2): 405-434.
- Herzfeld, Michael. 2001. *Anthropology: Theoretical practice in culture and society*. Malden, MA: Blackwell.
- Hoffman, Lisa. 2008. "Post-Mao Professionalism: Self-enterprise and patriotism." In *Privatizing China: Socialism from afar*, edited by Li Zhang and Aihwa Ong, 168-181. Ithaca: Cornell University Press.
- Hoffman, Lisa. 2010. *Patriotic Professionalism in Urban China: Fostering talent*. Philadelphia: Temple University Press.
- Hoffman, Lisa, Monica DeHart, and Stephen J. Collier. 2006. "Notes on the Anthropology of Neoliberalism." *Anthropology News* 47: 9-10.
- Humphrey, Caroline. 2002. "Does the Category 'Postsocialist' Still Make Sense?" In *Postsocialism: Ideals, ideologies, and practices in Eurasia*, edited by Chris M. Hann, 12-15. London; New York: Routledge.
- Jacka, Tamara. 2009. "Cultivating Citizens: *Suzhi* (quality) discourse in the PRC." *Positions: East Asia cultures critique* 17: 523-535.

- Kingfisher, Catherine, and Jeff Maskovsky. 2008. "Introduction: The limits of neoliberalism." *Critique of Anthropology* 28(2): 115-126.
- Kipnis, Andrew B. 2006. "Suzhi: A keyword approach." *The China Quarterly* 186 (July): 295-295.
- Kipnis, Andrew B. 2007. "Neoliberalism Reified: Suzhi discourse and tropes of neoliberalism in the People's Republic of China." *Journal of the Royal Anthropological Institute* 13(2): 383-400.
- Kipnis, Andrew B. 2008. *China and Postsocialist Anthropology: Theorizing power and society after communism*. Norwalk, CT: Eastbridge.
- Kipnis, Andrew B. 2012. *Chinese Modernity and the Individual Psyche: Culture, mind, and society*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Kleinman, Arthur, ed. 2011. *Deep China the Moral Life of the Person: What anthropology and psychiatry tell us about China today*. Berkeley, Calif.; London: University of California Press.
- Kürti, László, and Peter Skalník, eds. 2009. *Postsocialist Europe: Anthropological perspectives from home*. New York: Berghahn Books.
- Laungaramsri, Pinkaew. 2012. "Frontier Capitalism and the Expansion of Rubber Plantations in Southern Laos." *Journal of Southeast Asian Studies* 43(3): 463-477.
- Ledeneva, Alena V. 1998. *Russia's Economy of Favours: Blat, networking, and informal exchange*. Cambridge, UK; New York, USA: Cambridge University Press.
- Ledeneva, Alena V. 2008. "Blat and Guanxi: Informal practices in Russia and China." *Comparative Studies in Society and History* 50(1): 118-144.
- Leshkovich, Ann Marie. 2011. "Making Class and Gender: (Market) socialist enframing of traders in Ho Chi Minh City." *American Anthropologist* 113(2): 277-290.

- Liu, Xin. 2002. *The Otherness of Self: A genealogy of the self in contemporary China*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Makovicky, Nicolette, ed. 2014. *Neoliberalism, Personhood, and Postsocialism: Enterprising selves in changing economies*. Farnham, Surrey, UK: Ashgate.
- Mandel, Ruth Ellen, and Caroline Humphrey, eds. 2002. *Markets and Moralities: Ethnographies of postsocialism*. Oxford, UK; New York: Berg.
- O'Connor, Richard A. 1995. "Agricultural Change and Ethnic Succession in Southeast Asian States: A case for regional anthropology." *Journal of Asian Studies* 54: 968-996.
- Reeves, Madeleine. 2014. "Afterword: Neoliberal opportunism." *Anthropology Matters* 15(1): 141-150.
- Richland, Justin B. 2009. "On Neoliberalism and Other Social Diseases: The 2008 sociocultural anthropology year in review." *American Anthropologist* 111: 170-176.
- Rogers, Douglas, and Katherine Verdery. 2013. "Postsocialist Societies-Eastern Europe and the Former Soviet Union." In *The Handbook of Sociocultural Anthropology*, edited by James G. Carrier and Deborah B. Gewertz, 439-455. London; New York: Berg.
- Schwenkel, Christina, and Ann Marie Leshkovich. 2012. "Guest Editors' Introduction: How is neoliberalism good to think Vietnam? how is Vietnam good to think neoliberalism?" *Positions: Asia critique* 20(2): 379-401.
- Steady, Mary Margaret. 1999. "The State of Culture Theory in the Anthropology of Southeast Asia." *Annual Review of Anthropology* 28: 431-454.
- Sun, Wanning. 2009. "Suzhi on the Move: Body, place, and power." *Positions: East Asia cultures critique* 17: 617-642.
- Todorova, Maria, and Zsuzsa Gille. 2010. *Post-communist Nostalgia*. New York: Berghahn Books.

- Tomba, Luigi. 2009. "Of Quality, Harmony, and Community: Civilization and the middle class in urban China." *Positions: East Asia cultures critique* 17: 591-616.
- Verdery, Katherine. 1991a. *National Ideology under Socialism: Identity and cultural politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley: University of California Press.
- Verdery, Katherine. 1991b. "Theorizing Socialism: A prologue to the 'transition.'" *American Ethnologist* 18(3): 419-439.
- Verdery, Katherine. 1996. *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- West, Harry G., and Parvathi Raman, eds. 2009. *Enduring Socialism: Explorations of revolution and transformation, restoration, and continuation*. New York: Berghahn Books.
- Wolfe, Thomas C. (2000). "Cultures and Communities in the Anthropology of Eastern Europe and the Former Soviet Union." *Annual Review of Anthropology* 29(1): 195-216.
- Yan, Hairong. 2003. "Neoliberal Governmentality and Neohumanism: Organizing *suzhi*/value flow through labor recruitment networks." *Cultural Anthropology* 18(4): 493-523.
- Yan, Yunxiang. 2003. *Private Life under Socialism: Love, intimacy, and family change in a Chinese village, 1949-1999*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Yan, Yunxiang. 2009. *The Individualization of Chinese Society*. Oxford, New York: Berg.
- Yurchak, Alexei. 2005. *Everything Was Forever until It Was No More: The last Soviet generation*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Zhang, Li, and Aihwa Ong. 2008. *Privatizing China: Socialism from afar*. Ithaca: Cornell University Press.

Zhang, Li. 2012. "Afterword: Flexible postsocialist assemblages from the Margin."
Positions: Asia critique 20(2): 659-667.

Zigon, Jarrett. 2010. *Making the New Post-Soviet Person: Moral experience in contemporary Moscow*. Leiden; Boston: Brill.